

*Ceyhun Xəlilov**

100 İLLİK MÜBAHİSƏ: EGEY DƏNİZİNDƏ ƏRAZİ SULARININ DELİMİTASIYASI

Annotasiya

Türkiyə və Yunanıstan arasındakı Egey dənizi problemi 100 ilə yaxın bir müddətdir ki, öz həllini tapmur. Bunun başlıca səbəblərindən biri isə hər iki ölkənin delimitasiya ilə bağlı fərqli yanaşmaları, Türkiyənin orta xətt prinsipini, Yunanıstanın isə bərabər məsafə prinsipini təklif etməsi, tərəflərin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Dəniz Hüququ haqqında" Konvensiyasının müddələrinin mübahisənin həlli üçün tətbiqi və adət hüququ ilə bağlı hüquqi mövqeləri, habelə məsələnin pərdə arxasındakı siyasi maraqlar və enerji resurslarına çatımlılıqdır. Bu xüsusda, məqalədə hər iki ölkənin təklifləri qarşılıqlı şəkildə təhlil ediləcək, eləcə də Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin oxşar mübahisələr üzrə verdiyi qərarlar nəzərdən keçiriləcək, sonda isə mübahisənin obyektiv həlli istiqamətində dünya praktikası da nəzərə alınmaqla həll yolları təklif ediləcəkdir.

Abstract

The Aegean problem between Turkey and Greece has been unresolved for almost 100 years. One of the main reasons for this is that both countries offer different methods and principles for delimitation, Turkey proposing the median line principle, while Greece proposing the equidistance line principle, the legal positions of the parties regarding both the application of the provisions of the United Nations Convention on the Law of the Sea to settle the dispute and customary law, as well as behind-the-scenes political interests and access to energy resources. In this regard, the proposals of both countries will be mutually analyzed, furthermore, decisions of the International Court of Justice on similar disputes will be reviewed and finally, solutions will be proposed taking into account the world practice in the direction of the objective resolution of the dispute in the article.

MÜNDƏRİCAT

Giriş	179
I. Delimitasiya mübahisəsinin tarixi kökləri	181
A. 1830-cu il Yunanıstanın yaranması	181
B. 1913-cü il London müqaviləsi	183
C. 1920-ci il Sevr və 1923-cü il Lozanna müqavilələri	184
Ç. 1947-ci il Paris müqaviləsi	186
II. Cari Vəziyyət (6 Mil)	190
A. Delimitasiyaya Türkiyənin yanaşması	191
B. Delimitasiyaya Yunanıstanın yanaşması	191
III. Mübahisə tərəflərinin bir-birinə zidd hüquqi mövqeləri.....	193

* Bakı Dövlət Universiteti, Hüquq fakültəsi, IV kurs tələbəsi.

A. Yunanıstan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Dəniz Hüququ haqqında” Konvensiyasına istinad edə bilərmə?	194
B. Konvensiyanın müddəaları beynəlxalq adət hüququ formalaşdırırmı? ...	194
IV. Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi üzrə perspektivlər	195
A. BMT Nizamnaməsi (Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi və onun yurisdiksiyası).....	195
B. Karib dənizində Nikaraqua və Honduras arasında ərazi və dəniz mübahisəsi (Nikaraqua Honduras qarşı).....	201
C. Qətər və Bəhreyn arasında dəniz sərhədlərinin müəyyən edilməsi və ərazi məsələləri (Qətər Bəhreynə qarşı)	203
Ç. Kamerun və Nigeriya arasında quru və dəniz sərhədi (Kamerun Nigeriyaya qarşı: Ekvatorial Qvineya müdaxilə edir).....	205
D. Hind okeanında dəniz sərhədlərinin müəyyən edilməsi (Somali Keniyaya qarşı)	205
E. Ərazi və Dəniz Mübahisəsi (Nikaraqua Kolumbiyaya qarşı)	206
Ə. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Dəniz Hüququ haqqında” Konvensiyası (Dəniz Hüququ üzrə Beynəlxalq Tribunal).....	208
Nəticə.....	209

Giriş

Elə ölkələr var ki, onların adlarının birgə çəkilməsi belə keçmişdən gələn xoşagəlməz xatirələr səbəbilə insanlarda müəyyən təşviş və narahatlığın yaranmasına səbəb olur. *ABŞ və İran, Hindistan və Pakistan, Şimali və Cənubi Koreya, Ukrayna və Rusiya* kimi *Yunanıstan və Türkiyə* də həmin ölkələrdəndir.

Qədim dövrlərdən bəri bütün xalqlar sülh şəraitində yaşamağa çalışsalar da, obyektiv və ya subyektiv səbəblərdən bu şərait hələ də bərqərar oluna bilməmişdir. Belə ki, bəzi hallarda iki ölkə arasında yaranan mübahisənin alovu üçüncü tərəflərə də yayılır ki, bu da öz növbəsində, beynəlxalq böhranlara və silahlı münaqişələrə gətirib çıxarır. Bu cür risklərinin mövcud olması səbəbilə onlarla dondurulmuş münaqişə ocaqları hələ də nəticəsiz qalmışdır. Bu cür mübahisələrdən biri də məhz Egey dənizindəki ərazi sularının¹ delimitasiyası ilə bağlıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu mübahisənin

¹ Beynəlxalq ədəbiyyatda bu ifadə ingilis dilində “territorial sea” kimi istifadə edilir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Dəniz Hüququ haqqında” Konvensiyasının rəsmi tərcüməsində hərfi tərcümə kimi “ərazi dənizi” ifadəsi işlədilsə də, daha uğurlu tərcümə olduğunu hesab etdiyimiz üçün bu məqalənin növbəti hissələrində həmin ifadə “ərazi suları” olaraq istifadə ediləcəkdir.

həlli təkcə Yunanıstan və Türkiyəni deyil, həmçinin Avropa ölkələrini, Rusiyanı və İsraili də yaxından maraqlandırır. Bunun başlıca səbəbi isə Egey dənizinin delimitasiyasının Şərqi Aralıq dənizinin delimitasiyasına təsirsiz ötürülməsidir. Şərqi Aralıq dənizində yeni neft və qaz yataqlarının kəşf edilməsi məsələni daha da qəliz hala gətirir. Həmin yataqlar mübahisənin Türkiyənin xeyrinə həll edilərsə, Türkiyənin, Yunanıstanın xeyrinə həll ediləcəyi təqdirdə isə Cənubi Kiprin ərazi sularına aid olacaqdır. Bu da Avropanın Rusiyadan enerji asılılığına birbaşa təsir edən amildir. Buna görə də problemə həll təklif edərkən həm hüquqi, həm də siyasi təhlillər aparmaq zərurəti meydana gəlir.

Beləliklə, məqalədə Türkiyə ilə Yunanıstan arasında yüz illik mübahisənin həll üsulları araşdırılacaqdır. Əvvəla, qeyd etmək lazımdır ki, hətta Türkiyə ilə Yunanıstan arasında Egey dənizi ilə bağlı mübahisələrin say tərkibi və həll olunmamış məsələlərin miqyası belə ayrıca bir mübahisə predmetidir. Belə ki, Yunanıstan tərəfi tərəflər arasında yeganə mübahisə predmetinin ərazi sularının delimitasiyası olduğunu iddia edir. Bununla belə Türkiyə tərəfi Egey dənizi ilə bağlı mübahisələri 5 fərqli kateqoriyaya ayırır:²

- 1) *Dənizdəki yurisdiksiya – ərazi suları, kontinental şelf və onların delimitasiyası;*
- 2) *1923-cü il Lozanna müqaviləsi və 1947-ci il Paris müqaviləsi daxil olmaqla, müvafiq beynəlxalq sənədlər əsasında Şərqi Egey adalarının silahsızlaşdırılmış statusu;*
- 3) *Egey dənizində bəzi coğrafi obyektlərin hüquqi statusu;*
- 4) *Yunanıstanın milli hava məkanına 10 dəniz mili iddiası;*
- 5) *Axtarış və xilasetmə əməliyyatları/fəaliyyətləri.*

Məqalənin birinci hissəsində mübahisənin tarixi kökləri araşdırılacaqdır. Müxtəlif dövrlərdə iki xalq arasında qonşuluq münasibətlərinin qurulması, bu münasibətin düşmənçiliyə çevrilməsi, üçüncü tərəfin müdaxiləsi və iki ölkə arasında sərhədlərin ayrı-ayrı sənədlərlə tənzimlənməsi əks olunacaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı məhkəmə qərarını sadəcə oxşar faktiki situasiyalara əsaslanmaqla tətbiq etmək heç də hər zaman müsbət nəticələr doğurmur. Bu səbəblə də Egey dənizindəki mübahisənin tarixini bu ərazinin bölgüsünə dair müqavilələr əsasında araşdırmaq xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu zaman oxucular məsələyə daha geniş aspektdən baxaraq perspektivləri daha düzgün qiymətləndirmək imkanına malik olacaqdırlar.

İkinci hissədə normativ-hüquqi baza, yəni 1) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsi əsasında tənzimlənmə, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin (bundan sonra - BƏM) presedenti, onun hüquqi yanaşması və 2) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Dəniz Hüququ haqqında” Konvensiyası (bundan sonra - “UNCLOS”) araşdırılacaqdır.

Nəhayət, məqalənin üçüncü hissəsində isə hazırkı stabil vəziyyətdə hər iki

² Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Başlıca Ege Denizi Sorunları, <https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa> (son baxış 25 may 2022).

tərəfin iddiaları, onların istək və tələblərindən bəhs ediləcəkdir. Bu hissənin sonunda əvvəlki hissələrdə əldə olunan nəticələrin işığında mübahisənin sülh yolu ilə həlli yolları təklif olunacaqdır.

I. Delimitasiya mübahisəsinin tarixi kökləri

Türk və yunan xalqları arasında qonşuluq münasibətləri 1071-ci ildə Böyük Səlcuq imperiyası ilə Bizans imperiyası arasında baş vermiş Malazgird döyüşündən, türklərin Anadoluda məskunlaşmasından sonra yaranmağa başlanmışdır.³ Buna baxmayaraq, Egey adaları üzərində türklərin hökmranlığı 14-cü əsrdən başlamış, 17-ci əsrin sonlarında isə Egey dənizi türk gölünə çevrilmişdir.⁴

18-ci əsrdən sonra isə vəziyyət kökündən dəyişdi. İngiltərədə sənaye inqilabı və həmin əsrin sonlarına doğru Fransada baş verən böyük siyasi inqilab cəmiyyətlərin sosial quruluşlarında böyük dəyişikliklərə səbəb oldu. Bu proseslərin nəticəsində isə həmin dövrdə bir çox böyük və qüdrətli imperiyalar, o cümlədən Osmanlı imperiyası bu prosesdən kənar qalmaqla yanaşı, iqtisadi tənəzzülə də uğradı. Bu dövrün Osmanlı imperiyasının tənəzzülü ilə üst-üstə düşməsi də təsadüfi deyildir.⁵

Egey dənizindəki problemlərin tarixi kökləri 19-cu əsrin əvvəllərindən, daha dəqiq desək, 1821-ci ildən başlayır. Sonrakı dövrlərdə Türkiyə mütəmadi olaraq ərazi itkiləri ilə üzləşmiş, Yunanıstan isə bu vəziyyətdən faydalanmışdır. İki ölkə arasındakı sərhədlərin dəyişməsi regiondakı geosiyasi vəziyyətin də ildən-ildə dəyişməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu xüsusda, vəziyyətin dövrlər üzrə necə dəyişməsinə daha dəqiq təsvir etmək üçün Ədirnə (1829), London (1913), Lozanna (1923) və Paris (1947) müqavilələrini ayrı-ayrılıqda təhlil etmək vacibdir.

A. 1830-cu il Yunanıstanın yaranması

Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, 19-cu əsr Osmanlı imperiyasının tənəzzül dövrü adlanır. Həmin dövrdə yunan, ərəb, erməni və başqa xalqlar Osmanlılara qarşı üsyanlar təşkil etməyə başladılar. Nəticə etibarilə Osmanlılar bəzi ərazilərini, o cümlədən əvvəlki güclərini itirdilər.

1453-cü ildə Konstantinopolun fəthindən sonra müstəqilliklərini itirən yunanlar 1821-1829-cu illərdə Osmanlı imperiyasına qarşı azadlıq mübarizəsi aparmağa başladılar. Bu mübarizə zamanı Balkan regionunda Osmanlı hakimiyyətinə son vermək istəyən Böyük Britaniya, Fransa və Rusiya yunan silahlı dəstələrinə dəstək verirdilər. İllərlə davam edən bu qanlı mübarizə yunan əyalətləri və arxipelaq adalarında anarxiya yaratmış, Avropa

³ Raffaele D'amato, Kenneth Cline, *The Battle of Manzikert: When Anatolia Was Lost Forever*, 3 *Medieval Warfare* 28, 34 (2013).

⁴ Metin Menekşe, Girit'teki Muhtacîn-İ İslamiye'ye Yönelik Aydın Vilayeti'nde Yürütülen Yardım Faaliyyətləri (1896-1898), 37 *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 443, 444 (2018).

⁵ Bayram Kodaman, *Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış*, 16 Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15 (2007).

dövlətlərinin regiondakı ticarəti yeni maneələrlə üzləşmiş və gəmi quldurluğu geniş vüsət almışdı. Bu da öz növbəsində müttəfiqləri ağır iqtisadi itkilərə məruz qoymuş və sonda bu qanlı mübarizəyə son qoymaq qərarına gəlmişdirlər.⁶

Müttəfiqlər münaqişəni sona çatdırmaq məqsədilə London müqaviləsində bəzi həll yollarını təklif etmişdirlər:⁷

i. Müttəfiqlər 6 ildir davam edən münaqişə ilə əlaqədar olaraq münaqişə tərəflərinə 1 ay vaxt vermiş və mübahisənin aşağıdakı şərtlərə uyğun olaraq həlli üçün tərəflərə vasitəçilik təklif etmişdir;

ii. Yunan tərəfi Osmanlı imperiyasından asılı olacaq və ona xərac verəcək;

iii. Yunanlar nəzarətləri altında olan bütün əmlakların mülkiyyətçisi olacaqdırlar. Bununla belə, onlar həmin əmlakları üçün Osmanlıya haqq ödəməlidirlər. Bu məbləğ ya vergiyə əlavə olaraq, ya da ayrıca ödənilə bilər.

iv. Osmanlı imperiyası yunan xalqına bir növ "muxtariyyət" verəcək. Yunan xalqı yenə də Sultandan asılı olaraq qalsa da, öz idarəçisini təklif etmək və seçmək hüququna malik olacaqdır.

Tərəflərin London müqaviləsinin müddəaları ilə razılaşmamasından sonra Rusiya imperiyası 1827-ci ildə Osmanlı imperiyasına hücum etmişdir. 20 noyabr 1827-ci ildə Rusiya və Osmanlı imperiyaları arasında Navarin (Peloponnes yarımadasının cənubunda yerləşən Navarin şəhəri) dəniz döyüşü baş vermişdir. Bu müharibə nəticəsində müttəfiq qüvvələr (Birləşmiş Krallıq, Fransa və Rusiya imperiyası) Osmanlıları məğlub etmişdirlər. Bir ildən sonra, yəni 1828-1829-cu illərdə yenidən Osmanlı imperiyasının məğlubıyyəti ilə nəticələnən daha bir Rus-Osmanlı müharibəsi baş vermişdir. Həmin müharibəyə isə 1829-cu ildə Ədirnə sülh müqaviləsi ilə son verildi. Ədirnə müqaviləsinin əsas əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu müqavilənin X maddəsi ilə Osmanlı dövləti İngiltərə, Fransa və Rusiya arasında Londonda imzalanan 6 iyul 1827-ci il tarixli müqaviləni və onun icrasına dair 22 mart 1829-cu il tarixli müqaviləni qəbul etməli olmuşdur. Osmanlı dövləti İngiltərə, Fransa və Rusiya nümayəndələri ilə müqavilənin təsdiq edilmiş nüsxələrinin mübadiləsindən sonra Yunanıstanla bağlı sərəncamın həyata keçirilməsi üçün nümayəndə heyəti təyin etdi.⁸ Bununla da Yunanıstan Respublikası London protokolundan sonra 22 yanvar/ 3 fevral 1830-cu ildə öz müstəqilliyini əldə etdi.⁹

Göründüyü kimi, Yunanıstana Peloponnes yarımadasında verilən müstəqillik, London protokolları və müttəfiqlərin Egey dənizindəki iqtisadi

⁶ Edward Hertslet, Ed., *The Map Of Europe By Treaty*, (London: Harrison And Sons, 1891), Vol. I, 769-774, reprinted in Alfred J. Bannan & Achilles Edelenyi, Eds., *Documentary History of Eastern Europe*, (New York: Twayne Publishers, 1970), 126-132.

⁷ Yenə orada.

⁸ Şərafəddin Turan, *1829 Edirne Antlaşması*, 1 Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 111, 140 (1951).

⁹ Ministry of Foreign Affairs of the Hellenic Republic, *International Treaties and Protocols*, <https://200years.mfa.gr/en/international-treaties-en/> (son baxış 25 may 2022).

maraqları mübahisənin tarixi köklərini formalaşdırmışdır. Məhz bu tarixdən etibarən Yunanıstan beş əsr sonra yenidən Egey dənizinin bəzi hissələrinə nəzarət etməyə başlamışdır.

B. 1913-cü il London müqaviləsi

Birinci Dünya Müharibəsi ərəfəsində (1914 - 1918) dünyanın bir çox strateji regionlarında gərginlik artmaqda idi. Belə gərginliyin hökm sürdüyü bölgələrdən biri də, heç şübhəsiz ki, Balkan yarımadası idi. Bu vəziyyətdən istifadə edən Rusiya imperiyası Osmanlınu zəiflətmək, su yolları üzərindəki nüfuzunu azaltmaq və onları Egey dənizi üzərində nəzarətdən məhrum etmək üçün Balkan yarımadasında yaşayan xalqları Osmanlıya qarşı təhrik etdi. Nəticədə, Rusiya imperiyasının dəstəyi ilə Bolqarıstan, Yunanıstan, Serbiya və Monteneqro Osmanlılara qarşı Birinci Balkan İttifaqını qurdular. Onlar 7 iyul 1912-ci ildə Osmanlılara qarşı müharibəyə başladı və 1913-cü il mayın 30-da onu London müqaviləsini imzalamağa məcbur etdilər (bu müqavilə, əslində, Osmanlı dövləti üçün kapitulyasiya aktı idi).

Birinci Balkan Müharibəsi nəticəsində Osmanlılar həm bəzi torpaq ərazilərini, həm də Egey dənizinin bəzi hissələrinə nəzarəti itirdilər. London müqaviləsi 1913-cü il mayın 30-da 7-ci maddədə nəzərdə tutulmuş aşağıdakı şərtlərə uyğun olaraq bağlandı:¹⁰

- i. [Osmanlılar] Balkan müttəfiqlərinə Egey dənizindəki Maritsa çayının mənsəbi yaxınlığındakı Enosdan Qara dənizdəki Midiyaya qədər çəkilmiş xəttin o tərəfindəki Avropa qitəsinə aid olan ərazilərini vemişdir;*
- ii. Albaniyanın statusu və sərhədləri böyük dövlətlər tərəfindən müəyyən edilməli idi;*
- iii. [Osmanlı imperiyasının] Sultanı Krit adasını və ada ilə bağlı bütün suveren hüquqlarını müttəfiqlərə güzəşt etmişdir;*
- iv. Egey dənizindəki adaların (Kritdən başqa) taleyi və Afon dağının statusu ilə bağlı qərar böyük dövlətlərin öhdəsinə buraxılmışdır”.*

Stabil və müasir dəniz donanması, o cümlədən sabit hökuməti olmayan Osmanlı dövləti üçün Egey dənizi üzərində vəziyyət getdikcə pisləşirdi. Buna baxmayaraq, London müqaviləsinin ən əlverişsiz tərəfi Türkiyənin Egey dənizinin cənub və qərb hissəsindən çıxmağa məcbur edilməsi idi. O tarixdən bu günə qədər Türkiyə bu bölgələr üzərindəki nüfuzunu tam şəkildə bərpa edə bilməmişdir.

Nəhayət, London Müqaviləsinin (1913) üçüncü bəndində qeyd edildiyi kimi, Krit adasının da itirilməsi Türkiyənin Egey dənizi vasitəsilə Aralıq dənizinə çıxışını məhdudlaşdırmışdır.¹¹

¹⁰ The Treaty of London (1913). Burada bax:

<https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/boshtml/bos145.htm> (son baxış 22 may 2022).

¹¹ Harvard Law Library, Handbook on Diplomatic History, Europe, Asia, Africa, 1870-1914, 430 (1920). Burada bax:

<https://archive.org/details/handbookfordipl01hersgoog/page/n6/mode/2up?view=theater> (son baxış 25 may 2022).

C. 1920-ci il Sevr və 1923-cü il Lozanna müqavilələri

Birinci Dünya Müharibəsinin dağıdıcı nəticələrindən sonra yeni dünya nizamı qurulmağa başlanmışdı. Yeni nizam qalib dövlətlərə, yəni Antanta Üçlüsinə: Böyük Britaniya, Fransa və Rusiya (daxili böhran səbəbindən Rusiya Birinci Dünya Müharibəsinin yekunlarına həsr olunmuş danışıqlar masasında iştirak etmədi) məğlub ölkələri, yəni Almaniya, Avstriya-Macaristan (hər biri ilə ayrı-ayrılıqda müqavilə bağlandı), Osmanlı imperiyası və Bolqarıstanı özündə ağır şərtləri ehtiva edən müqavilələr imzalamağa məcbur etdilər. Bu müqavilələr toplusu beş müqaviləni özündə birləşdirən Versal-Vaşinqton sistemi adlanırdı:

- i. *Almaniya ilə Versal müqaviləsi (1919-cu il);*
- ii. *Avstriya ilə Sen-Jermen müqaviləsi (1919-cu il);*
- iii. *Bolqarıstanla Neyi müqaviləsi (1919-cu il);*
- iv. *Macarıstan ilə Trianon (1920-ci il);*
- v. *Osmanlılarla Sevr müqaviləsi (1920-ci il) imzalanmışdır.*

Osmanlılarla bağlanan Sevr müqaviləsi (1920) Osmanlı imperiyasının ərazisinin Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, Yunanıstan və ermənilər arasında bölünməsinə nəzərdə tuturdu. Sevr müqaviləsi 13 hissədən, ümumilikdə isə 433 maddədən ibarət idi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu müqavilə Lozanna danışıqları zamanı belə həll edilə bilməyən və bu gün də mübahisə mövzusu olaraq qalan bir sıra mühüm məqamları özündə əks etdirirdi. Sevr müqaviləsinin bəzi vacib maddələri aşağıdakı kimidir:¹²

- a) *Sevr müqaviləsinin ikinci hissəsi Türkiyə ərazisinin və sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsinə həsr olunmuşdur. Müqavilənin 36-cı maddəsinə əsasən Antanta dövlətləri Türkiyənin paytaxt olaraq İstanbul üzərindəki "məhdud" hakimiyyətini tanıyırdı. Burada "məhdud" ifadəsinin işlədilməsi təsadüfi deyildir, çünki İstanbul boğazları üzərində hakimiyyət bölgüsünü, boğazların təhlükəsizliyini və gəmilərin keçidini tənzimləmək üçün Sevr müqaviləsində 25 maddə nəzərdə tutulmuşdu (37-dən 61-ə qədər). Adıçəkilən maddələrdə, habelə 161-ci maddədə birmənalı şəkildə qeyd olunurdu ki, boğazların təhlükəsizliyi və onların idarə olunması xarici polis tərəfindən həyata keçirilməlidir. Polis heyətinin tərkibi isə ABŞ və Antanta dövlətləri tərəfindən müəyyən edilməli idi;*
- b) *Müqavilənin 48-ci maddəsi 5 adanın – Limni (Lemnos), İmrız (Gökçəada/İmbros), Semandirek (Samotrace), Bozcaada (Tenedos), Midilli (Lesbos) adalarının Yunanıstana verilməsini nəzərdə tuturdu;*
- c) *Müqavilənin 84-cü maddəsi daha 4 adanın Yunanıstana verilməsini nəzərdə tuturdu – Samotras, Sakız (Chios), Sisam (Samos), Nikarya (Ahikerya);*
- ç) *Nəhayət, Sevr müqaviləsinin 122-ci maddəsi bir qrup adaları İtaliyanın hakimiyyətinə vermək məqsədi daşıyırdı. Bu qrup "on iki ada" adlanır. Əslində, bu adalar İtaliyaya Türk-İtaliya müharibəsindən sonra (1911-1912) Uşi*

¹² The Treaty of Sevres (1920). Burada bax: <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/6-Sevr.pdf> (son baxış 26 may 2022).

müqaviləsinə (1912) əsasən verilmişdi. Uşi müqaviləsinin 2-ci maddəsinə əsasən Osmanlılar qoşunlarını işğal edilmiş adalardan ("On iki ada") çəkməyə razılaşdılar.¹³ Bu müharibədən sonra İtaliya müasir Liviya ərazisində müstəmləkələr aldı etdi.

Sevr müqaviləsi Türkiyənin mənafeyinə zidd olduğu üçün türk milləti Mustafa Kamal Paşanın başçılığı ilə istiqlaliyyət uğrunda müharibəyə başladı. Türkiyə dörd illik müharibənin nəticəsində (19 may 1919 – 24 iyul 1923)¹⁴ 24 iyul 1923-cü ildə Lozanna müqaviləsinin bağlanmasına nail oldu. Lozanna müqaviləsi bir tərəfdən Türkiyə, digər tərəfdən Britaniya imperiyası, Fransa, İtaliya, Yaponiya, Yunanıstan və Rumıniya hökumətləri arasında bağlanmışdır. Bu müqavilə isə 143 maddədən ibarət idi. Həmin müqavilənin Egey dənizinin bölünməsi və delimitasiya mübahisəsi ilə əlaqədar olan maddələri isə aşağıdakılardır:

a) Lozanna müqaviləsinin I bölməsi, ümumi olaraq, ərazi məsələlərini tənzimləyir və Türkiyə ilə qonşuları arasında sərhədləri müəyyən edir;

b) Lozanna Müqaviləsinin 15-ci maddəsinə əsasən Türkiyə İtaliyanın xeyrinə aşağıdakı adalardakı bütün hüquqlarından imtina edir:

İşğal altında olan Astampalya (Astropaliya), Kodoş (Rodos), Kalki (Calki), Skarpanto, Kazos (Casso), Piskopis (Tilos), Misiros (Misyros), Kalimnos (Kalimnos), Lkros, Patmos, Lipsos (Lipso), Sombeki (Simi) və İstanköy (Koş) adaları və onlara bağlı adacıqlar, habelə Meis (Castellorizo) adaları.

Maraqlıdır ki, adıçəkilən adalar 1912-ci ildə Uşi müqaviləsindən sonra İtaliyaya verilmişdi. Türkiyənin bu adalar üzərində İtaliyanın hakimiyyətin və nəzarətinin davam etməsinə razılıq verməsinin əsas səbəbi Yunanıstan təhlükəsi idi. Nəticə etibarilə Türkiyə Egey dənizində Yunanıstandansa, İtaliyanın varlığına üstünlük verdi;

c) Qeyd etmək lazımdır ki, İtaliyanın səfiri Q. C. Montanya ilə Lozanna Konfransında Türk Nümayəndəliyinin başçısı İsmət İnönü arasında məktub yazışmaları Meis adasının (Castellorizo) silahsızlaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır. Q. C. Montanya ilə İsmət İnönü arasındakı yazışmalardan, daha dəqiq desək, 4 iyun və 24 iyun 1923-cü il tarixli məktublarda İtaliyaya verilmiş Meis adasının heç bir halda hərbləşdirilməyəcəyi qətiləşmişdi;

ç) Lozanna müqaviləsinin 14-cü maddəsi ilə Türkiyə İmroz (Gökçəada) və Bozcaada adaları üzərində tam suverenliyinin tanınmasına nail oldu;

d) Lozanna müqaviləsinin 12-ci maddəsi ilə tərəflər müvafiq olaraq Türkiyənin İmroz, Bozcaada və Tavşan adaları üzərində səlahiyyətlərini tanıdılar. Əslində, bu adaların Türkiyənin təhlükəsizliyi, iqtisadi əlaqələri və reputasiyası üçün müstəsna əhəmiyyəti 18 mart 1915-ci il Çanaqqala zəfərindən qaynaqlanır. Bu adaların coğrafi mövqeyi onların stratejik əhəmiyyətini daha da artırır. Belə ki,

¹³ The Treaty of Ouchy (1912). Burada bax: https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/11-Uşi_Baris_Andlaşması.pdf (son baxış 26 may 2022).

¹⁴ Mustafa Oral, *Türk Kurtuluş Savaşı'nın Tarihsel Konumu, Tarih ve Günce*, 1 Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi 3, 6 (2018).

İstanbul boğazlarına (Bosfor və Dardanel) çox yaxın yerləşən adaların yunanların nəzarətində olması türklər üçün böyük təhlükə potensialına malik idi. Bu səbəblə də Türkiyə bu adalar üzərində heç bir halda güzəştə getmədi. Buna baxmayaraq, Türkiyə bu üç ada müqabilində Şərqi Aralıq dənizi adaları, xüsusilə də, Lemnos, Samotraki, Lesbos, Sakız Adası, Samos və Nikariya adaları üzərində Yunanıstanın suverenliyini tanımağa razılaşdı.

e) Nəhayət, Lozanna müqaviləsinin 6-cı maddəsində ərazi suları məsələsi göstərilmişdir. Maddədə qeyd edilir ki, çayın və ya axının sahillərinə görə deyil, yatağına görə müəyyən edilən sərhədinə gəldikdə, bu Müqavilənin anlayışlarında istifadə olunan yataq ("course") və ya kanal ("channel") ifadələri gəmiçilik üçün istifadə edilməyən çaylara münasibətdə su yatağının və ya onun əsas qolunun, gəmiçilik üçün istifadə edilə bilən çaylara münasibətdə isə əsas naviqasiya kanalının orta xəttini bildirir. Bununla belə, yataq və ya kanalda baş verə biləcək dəyişiklikdə sərhəd xəttinin yuxarıda qeyd olunan qaydadakı xəttə riayət etməsinəmi, yoxsa müvafiq yataq və ya kanalın bu Müqavilənin qüvvəyə mindiyi andakı vəziyyətinə görə dəqiqlikləmi müəyyənləşdiriləcəyinə qərar vermək səlahiyyəti Sərhəd Komissiyasına aid olacaqdır. Bu Müqavilədə əksi ilə bağlı müddəalar olmadıqda, sahildən üç mil məsafədə yerləşən ada və adacıklar sahiləni dövlətin sərhədinə aid edilir.

Sonuncu maddəyə əsasən nə Türkiyə, nə də Yunanıstanın yurisdiksiya məsələsində bir-biri ilə problemi olmuşdur. İkinci Dünya müharibəsindən sonra isə hadisənin gedişatı dəyişmişdir.

Ç. 1947-ci il Paris müqaviləsi

İkinci Dünya müharibəsi 1947-ci ildə Paris Sülh Müqaviləsi ilə başa çatdı və yeni dünya rejimi quruldu. Bu da Türkiyə və Yunanıstanın Egey dənizindəki maraqlarına və onların yurisdiksiyasına öz təsirini göstərmişdir.

İkinci Dünya müharibəsi tarixin ən dəhşətli hadisələrindən biridir. Bu müharibə 1939-cu il sentyabrın 1-də¹⁵ faşist Almaniyasının Polşanı işğal etməsi ilə başladı¹⁶ və 2 sentyabr 1945-ci ildə "USS Missouri" döyüş gəmisində "Kapitulyasiya Aktı"-nın rəsmi imzalanması ilə rəsmi olaraq bütün dünyada başa çatdı.¹⁷ Nəticədə isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (bundan sonra - BMT),¹⁸ Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO)¹⁹ və Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi²⁰ kimi böyük beynəlxalq təşkilatlar yaradılmışdır. Həmçinin bu müharibədən sonra "Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında" Konvensiya,²¹ Ümumdünya İnsan Hüquqları

¹⁵ Britannica, World War II summary (2021), <https://www.britannica.com/summary/world-war-ii> (son baxış 26 may 2022).

¹⁶ Yenə orada.

¹⁷ Yenə orada.

¹⁸ BMT Nizamnaməsi (1945).

¹⁹ Şimali Atlantika Müqaviləsi (1949).

²⁰ ICJ History. Burada bax: <https://www.icj-cij.org/en/history> (son baxış 25 may 2022).

²¹ "Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında" Konvensiya (1951).

Bəyannaməsi²² və s. kimi mühüm beynəlxalq sənədlər də qəbul edilmişdir.

İkinci Dünya müharibəsinin başlanğıcında Türkiyə İngiltərə və Fransa ilə ittifaq quraraq onun mövqeyinin Qərblə üst-üstə düşdüyünü göstərmişdir. Buna baxmayaraq, Türkiyənin müharibə dövründəki xarici siyasəti müharibənin sonunda onu dünya siyasətində tək qalmağa sürükləmiş, SSRİ-nin təhdid və tələbləri ilə üz-üzə qalmasına gətirib çıxarmışdır. Türkiyə bu cür təhlükə qarşısında Qərblə yaxınlaşmağa və ondan dəstək almağa çalışmışdır. O cümlədən Türkiyə BMT-nin qurulacağı San Fransisko Konfransına qatılmaq üçün 23 fevral 1945-ci ildə Almaniyə və Yaponiyaya qarşı müharibə elan etmiş, lakin fəal müharibəyə qoşulmamışdır.²³

1941-ci ilin may ayından etibarən Egey dənizində almanların və italyanların nəzarətində olan adaları nəzərə alsaq, Egey dənizinin tamamilə nasist bloku tərəfindən işğal edildiyi anlaşılır. 18 iyun 1941-ci ildə Almaniyə-Türkiyə hücum etməmə paktı barədə müzakirələr davam edərkən on iki adanın bir hissəsinin almanlar tərəfindən Türkiyəyə verilməsi də daxil olmaqla bu iki dövlət arasında bəzi gizli protokol danışıqları da aparılmışdır. Buna baxmayaraq, İraqda vəziyyət ingilislərin xeyrinə bitmiş, eləcə də silah və canlı qüvvənin göndərilməsi ehtiyacı aradan qalxdığına görə bu məsələ də öz-özünə bağlanmışdır.²⁴

On iki ada ilə bağlı ən maraqlı təkliflərdən birini İosif Stalin gündəmə gətirmişdir. Belə ki, o, 16 dekabr 1941-ci ildə Moskvada Birləşmiş Krallığın həmin dövrdəki Müharibə üzrə dövlət katibi olan Antoni Eden ilə görüşdə Egey dənizində Yunanıstan üçün əhəmiyyətli olan adalardan başqa Rodos və 12 adanın Türkiyəyə verilməli olduğunu söyləmişdir. Türkiyənin Moskvadakı səfiri Heydər Aktayın da təsdiqlədiyi bu açıqlamalar barədə Ankara da öz növbəsində belə hesab etmişdir ki, bu səxavətli təklifin arxasında ya boğazlarla bağlı bəzi tələblər, ya da Türkiyəni müharibəyə cəlb etmək fikri vardır.²⁵

ABŞ-nin faktiki olaraq müharibəyə qarışmasından sonra pozulan tarazlığı öz xeyrinə çevirməyə çalışan Almaniyə 1942-ci ilin əvvəlində Yaxın Şərq neftini də ələ keçirmək niyyətində idi. Almaniyə Türkiyənin faşistlərin tərəfində müharibəyə qatılacağı təqdirdə işğal etdiyi bəzi Egey adalarının Türkiyəyə verilə biləcəyini təklif etsə də, bu təklif növbəti dəfə Türkiyə hökuməti tərəfindən rədd edilmişdir.²⁶

29 aprel 1942-ci ildə Salzburqda Benito Mussolini ilə görüşən Adolf Hitler Türkiyəni nasist ittifaqında müharibəyə cəlb etmək məqsədilə İtaliyanın işğal etdiyi Egey adalarının bir hissəsini Türkiyəyə verməyi təklif etsə də,

²² Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (1948).

²³ Yeter Mengeş, *İkinci Dünya Savaşı'nda Menteşe (Rodos, 12 Ada ve Meis) Adaları*, 34 Çağdaş Türkiyə Tarixi Araştırmaları Dergisi 279, 298 (2017).

²⁴ Yəne orada, 292.

²⁵ Yəne orada.

²⁶ Yəne orada.

Mussolini bunu rədd etmişdir.²⁷

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Türkiyə müharibənin davam etdiyini müddətdə dəfələrlə xoşməramını nümayiş etdirmişdir. Buna baxmayaraq, 1947-ci ildə müharibənin sonlandırılması və bundan irəli gələn məsələləri tənzimləmək məqsədilə bağlanmış Paris Sülh Müqaviləsi ilə Egey adalarının İtaliyadan alınaraq Yunanıstana verilməsinə dair qərar verilmişdir. Bu barədə Paris Sülh Müqaviləsinin 14-cü maddəsində qeyd edilmişdir:

- “1. İtaliya bundan sonra qeyd olunan “Dodecanese” adaları (“on iki ada”), yəni “Stampalia” (“Astropalia”), “Rhodes” (“Rhodos”), “Kalki” (“Xarki”), “Scarpanto”, “Casos” (“Casso”), “Piscopis” (“Tilos”), “Misiros” (“Nisyros”), “Calimnos” (“Kalimnos”), “Leros”, “Patmos”, “Lipso” (“Lipso”), “Simi” (“Sym”), “Cos” (“Kos”) və “Castellorizo” adaları, eləcə də bitişik adacıqları üzərindəki suverenliyini tam həcmdə Yunanıstana verir;
2. Bu adalar silahsızlaşdırılmalı və belə də saxlanılmalıdır;
3. Bu adaların Yunanıstana verilməsini tənzimləyən prosedur və texniki məsələlər Böyük Britaniya və Yunanıstan hökumətləri arasında razılaşma ilə müəyyən ediləcək və bu Müqavilə qüvvəyə mindikdən sonra 90 gündən gec olmayaraq xarici ölkə qoşunlarının çıxarılması ilə bağlı tədbirlər görülməlidir”.

Paris müqaviləsi ilə Yunanıstan və Türkiyə arasında Egey dənizindəki adaların bölgüsü məsələsi sona çatmışdır. Həmin tarixdən bəri nə Türkiyə, nə də Yunanıstan heç bir adanı rəsmi və ya beynəlxalq müqavilə ilə öz yurisdiksiyasına tabe edə bilməmişdir.

1. Sonrakı danışıqlar

Türkiyə və Yunanıstan arasında “soyuq müharibə” 1947-ci ildən sonra başlanmışdır. Bununla belə, 1952-ci ildə hər iki ölkə eyni vaxtda NATO-ya qəbul edilmiş və nəticə etibarilə Egey dənizindəki adalar üzərində hakimiyyət böhranının hərbi “həlli” ehtimalı xeyli azalmışdır.²⁸

İki ölkə arasında gərginliyə səbəb olan əsas problem Lozanna (1923) və Paris (1947) müqavilələrinə uyğun olaraq adaları silahsızlaşdırılmalı olan Yunanıstanın bunun tam əksini həyata keçirməsidir.

1960-cı illərdə Yunanıstan adaları hərbiyəyə başlamış, bununla da iki ölkənin arasındakı münasibətlər kəskinləşərək müharibə vəziyyəti həddinə çatmışdır. ABŞ-nin baş verə biləcək hərbi əməliyyata olan münasibəti 5 iyun 1964-cü ildə Ankaraya çatan prezident Lindon Consonun (ABŞ-nin 36-cı prezidenti) baş nazir İsmət İnönüyə göndərdiyi məktubda aydın şəkildə çatdırılmış və həmin gün üçün mümkün olan hərbi əməliyyatın qarşısını almışdır.²⁹

Digər tərəfdən, Türkiyənin Egey dənizində təhlükəsizliklə bağlı mövqeyi

²⁷ Yenə orada.

²⁸ Member Countries to Nato, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm (son baxış 27 may 2022).

²⁹ Halil Şimşek, İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin Feshi ve Yunan Uyraklı Rumların Sınır Dışı Edilmeleri, 5 Yönetim Bilimleri Dergisi 237, 239 (2007).

kifayət qədər aydın idi. Türkiyə bu məsələni Yunanıstanın diqqətinə ilk dəfə olaraq 1964-cü ildə çatdırmış, 29 iyun 1964-cü ildə isə həmin dövlətə nota verərək Rodos və Kosda tikildiyi müəyyən edilən istehkamların tikintisinin müvafiq müqavilələrə uyğun olaraq ləğv edilməsini tələb etmişdir. Yunanıstan isə 1964-cü ilin iyulunda verdiyi cavabda müqavilələrə əməl etdiyini və sözügedən adaları möhkəmləndirmədiyini bəyan etdi.³⁰

1969-cu ildə Yunanıstan tərəfindən Lemnos adasının hərbişədirilməsi zamanı da oxşar mübahisə yaşanmışdı. Belə ki, Türkiyənin Yunanıstana 2 aprel 1969-cu ildə verdiyi notada Yunanıstanın Lemnosda apardığı hərbişədirilmə və infrastruktur işlərinin silahsızlaşdırılmaya zidd olduğu bildirilmişdi. Yunanıstan isə 10 may 1969-cu il tarixli cavab notasında müvafiq müqavilələrə hörmət etdiyini bildirərək bu adanın hava limanında aparılan işlərin mülki aviasiya ehtiyaclarını ödəmək məqsədi daşdığını bildirmişdir.³¹

Bununla belə, Yunanıstanın Enozis planı çərçivəsində Kipr adasında yaşayan türklərə qarşı həyata keçirdiyi ayrı-seçkilik və təcavüzkar siyasəti 1974-cü ildə hərbi münaqişəyə səbəb olmuşdur.³² Bununla bağlı olaraq BMT Təhlükəsizlik Şurası 353 sayılı qətnaməni qəbul etmişdir. Baxmayaraq ki, bu əməliyyat 1960-cı ildə Böyük Britaniya, Türkiyə və Yunanıstan arasında bağlanan qarantıya müqaviləsinə³³ zidd idi, bu, adadakı türk əhalinin müdafiəsi üçün zəruri bir addım kimi qiymətləndirilmişdir.

“Soyuq müharibə”nin sonunun yaxınlaşdığı bir vaxtda Türkiyə-Yunanıstan münasibətlərindəki buzlar əriməyə başlamışdı. Sonrakı dövrdə (1974-1988) iki ölkə arasında davam edən dialoqlar 1988-ci ildə imzalanan 2 rəsmi sənədlə müsbət xarakter almağa başladı. İlk sənəd 27 may 1988-ci ildə Afinada xarici işlər nazirləri arasında imzalanmış və Anlaşma Memorandumu kimi adlandırılmışdır. Anlaşma Memorandumu 5 maddədən ibarət olmuş və birinci maddəsi Türkiyə və Yunanıstanın qarşılıqlı surətdə bir-birlərinin suverenliklərini, həmçinin quru, dəniz və hava ərazi bütövlüyünü tanıması məqsədi daşıyırdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, həmin Anlaşma Memorandumunun əsas məqsədi siyasi deyil, daha çox iqtisadi idi. Yəni hər iki ölkə iyulun 7-dən sentyabrın 1-dək – bölgədə turizmin pik həddə olduğu müddət ərzində hərbi təlimlərin keçirilməməsi, bu cür təlimlərdə müəyyən bölgənin təcrid edilməməsi, uzun müddət təlim zonalarının qarşısını almaq üçün heç bir təşəbbüsün göstərilməməsi öhdəliyi götürmüşdür.³⁴

İkinci sənəd 8 sentyabr 1988-ci ildə İstanbulda Türkiyənin Xarici İşlər

³⁰ Şükrü Gürel, *Tarixsel Boyut İçinde Türk – Yunan İlişkileri (1821-1993)*, 39 (1993).

³¹ Hüseyin Pazarıcı, *Doğu Ege Adlarının Askerden Arındırılmış Statüsü*, 53-54 (1986).

³² Glen D. Camp, *Greek-Turkish Conflict over Cyprus Conflict*, 95 *Political Science Quarterly* 43, 59 (1980).

³³ *The Treaty of Guarantee* (1960).

³⁴ *Memorandum of Understanding between Turkey and Greece* (1988).

Naziri Məsut Yılmaz və Yunanıstan Xarici İşlər Naziri arasında imzalanmış “Açıq dənizlərdə və beynəlxalq hava məkanında qəzaların və insidentlərin qarşısının alınmasına dair təlimatlar” adlanır. Əslində, dərin analitik yanaşma tələb etməyən ikinci sənəd sadəcə olaraq tərəflərin beynəlxalq hüquqa və beynəlxalq adətə, sənədlərə, qaydalara, təlimatlara və prosedurlara uyğun hərəkət etməli olduğunu müəyyən etmişdir.³⁵

Göründüyü kimi, artıq 200 ilə yaxındır ki, “Egey dənizində Türkiyə ilə Yunanıstan arasında sular sakitləşmir”. Məhz bu səbəbə görə məqalənin növbəti hissələrində problemin mümkün həlli yolu oxşar keyslərə əsaslanaraq beynəlxalq hüquq, BƏM və Dəniz Hüququ üzrə Beynəlxalq Tribunalının “çətiri altında” araşdırılacaqdır.

II. Cari Vəziyyət (6 Mil)

Türkiyə ilə Yunanıstan arasındakı gərginliyin başlıca səbəbi Yunanıstanın Egey dənizindəki ərazi sularını birtərəfli qaydada 12 dəniz milinə qədər genişləndirmək cəhdləridir.

Lozanna müqaviləsi ilə Egey dənizindəki ərazi sularının eni üç dəniz mili olaraq müəyyən edilmişdir. Lakin 1936-cı ildə Yunanıstan ərazi sularının enini üç dəniz milindən altı dəniz milinə qədər artırdı. Həmin dövrdə həm Montrö Boğazlar Konvensiyasının imzalanması, həm də Yunanıstanla əlaqələrin yenidən normallaşması səbəbilə Türkiyə bu addım qarşısında səssiz qalmışdı. Lakin 1964-cü ildə Türkiyə Egey dənizindəki vəziyyəti tarazlaşdırmaq məqsədilə ərazi sularını altı dəniz milinə qədər artırdı.³⁶

1964-cü ildən sonra Egey dənizindəki ərazi sularının bölgüsü üçün 6 dəniz mili qaydası təşəkkül tapmış olsa da, Yunanıstan öz ərazi sularını genişləndirmək və Egey dənizində daha böyük yurisdiksiyaya sahib olmaq məqsədilə təkliflər irəli sürmüşdür. Qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyə buna qarşı çıxmaqda və mübahisə isə davam etməkdədir.

1995-ci ildə “UNCLOS”-a qoşulan Yunanıstan bu cəhdlərini daha ciddi şəkildə ifadə etməyə başladı. Bu zaman Türkiyə Böyük Millət Məclisindəki bütün partiya nümayəndələri 8 iyun 1995-ci il tarixində hazırladıqları birgə bəyanatla vurğulamışdılar ki, Türkiyənin Egey dənizində mühüm maraqları mövcuddur. Ərazi suları üzrə 12 dəniz milinin tətbiq edilməsi halında Türkiyə Anadolu yarımadasına həbs olacaqdır. Bir yarımada ölkəsi olan Türkiyənin dənizlərə və okeanlara Yunanıstanın ərazi sularından keçərək getməsi isə qəbuledilməzdir. Sonda Türkiyə Böyük Millət Məclisi yunan hökumətinin Egey dənizindəki ərazi sularını Lozanna müqaviləsi ilə qurulan tarazlığı pozacaq şəkildə 6 mildən çox genişləndirmək qərarı verməyəcəyinə

³⁵ Ministry of the Foreign Affairs of the Republic of Turkey, Guidelines for the Prevention of Accidents and Incidents on the High Seas and International Airspace (1988). Burada bax: https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/aegean-sea-reference-documents-2.pdf (son baxış 26 may 2022).

³⁶ Osman Yalçın, *1950 Sonrasında Türk-Yunan Sorun Sahaları ve Gelişmeler*, 2 Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi 6, 23 (2021).

ümid etdiyini, belə bir vəziyyətin yaranması halında isə Türkiyənin mühüm maraqlarını qorumaq və müdafiə etmək üçün hərbi baxımdan zəruri hesab edilənlər də daxil olmaqla, bütün səlahiyyətlərin Türkiyə Respublikası Hökumətinə verilməsini qərara almışdır.³⁷

A. Delimitasiyaya Türkiyənin yanaşması

Türkiyə öz mövqeyini əsaslandırmaq üçün, ilk növbədə, bəzi riyazi hesablamalardan istifadə edir. Belə ki, Egey dənizindəki ərazi sularının 6 dəniz milindən 12 dəniz milinə qədər artırılması halında Yunanıstana məxsus ərazi suları *ex parte*³⁸ olaraq artmış olacaqdır. Egey dənizindəki ərazi sularının hazırkı bölgüsü və 12 dəniz milindən sonrakı bölgüsü də aşağıdakı faiz nisbətində olacaqdır:

a. Hazırkı açıq dəniz, yəni heç bir ölkəyə məxsus olmayan və hər iki ölkənin heç bir məhdudluğu olmadan istifadə edə biləcəyi sular Egey dənizinin 51%-ni əhatə edir. Lakin ərazi suları 12 dəniz milinə qədər artırıldıqdan sonra bu, 19%-ə qədər azalacaqdır.

b. Hazırda Türkiyənin ərazi suları Egey dənizinin 9%-ni əhatə edir. Ərazi sularının 12 dəniz milinə qədər artırılması halında Türkiyənin ərazi suları üzrə Egey dənizindəki ərazisi faiz nisbəti baxımından o qədər də azalmasa da, hər hansı bir türk gəmisi Türkiyənin Egey dənizindəki şimal limanından cənub limanına getmək üçün Yunanıstanın ərazi sularından keçməli olacaq və açıq dənizlərdən istifadə edə bilməyəcək. Bundan əlavə, Türkiyə yeni bölgü şərtlərinə görə Egey dənizində hərbi təlimlər keçirmək imkanından məhrum olacaqdır.

c. Yunanıstanın indiki ərazi suları Egey dənizinin 40%-ni əhatə edir. Lakin ərazi sularının eni 6 dəniz milindən 12 dəniz milinə qədər artırıldıqdan sonra bu rəqəm 70%-ə qədər artacaqdır. Bu isə bir növ Egey dənizinin yunan gölüne çevrilməsinə səbəb olur.

Belə bir bölgünün yaratdığı mənfi cəhətləri və qeyri-mütənasib vəziyyəti qəbul etməyən Türkiyə Egey dənizinin orta xətt prinsipi ilə ortadan bölünməsinə təklif edir. Yunanıstan isə bu təklifin nəticəsində Türkiyə sahillərinin yaxınlığındakı "Midilli" (Lesbos), Siam (Samos), Sakız (Sakız) adalarının tamamilə Türkiyə ərazi suları daxilində qalmasına etiraz edir. Bu halda ədalətli və uyğun bir həll tapmaq üçün növbəti hissələrdə beynəlxalq praktika təhlil ediləcək və Egey dənizindəki vəziyyət nəzərə alınmaqla ədalətli həll yolları təklif olunacaqdır.

B. Delimitasiyaya Yunanıstanın yanaşması

Yunanıstanın kontinental şelf məsələsinin mahiyyəti və onun hüdudları ilə bağlı mövqeyi dəniz hüququnun həm müqavilə, həm də beynəlxalq adət

³⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 121-ci Birleşim, 136 (1995). Burada bax: <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c088/tbmm19088121.pdf> (son baxış 3 iyun 2022).

³⁸ Merriam-Webster, Ex parte, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/ex%20parte> (son baxış 3 iyun 2022).

hüququnun müddəalarına əsaslanır, bunlar isə aşağıdakılardır:

- i. "UNCLOS" kontinental şelfində minimum eni 200 dəniz mili olan sahil dövlətinə sahillər arasında məsafənin buna imkan verməsi şərti ilə ipso fakto və ab initio müstəsna hüquqlar təmin edir. Yunanıstan bu Müqaviləni 2321/1995 sayılı Qanunla ratifikasiya etmişdir. Konstitusiyaya görə bu Müqavilə yeni qanun əvvəlki qanunu əvəz etdiyi kimi hər hansı əks müddəanı əvəz edir;
- ii. "UNCLOS"-un 121-ci maddəsinin 2-ci bəndinə uyğun olaraq bütün adaların ərazi sularına, bitişik zonaya, müstəsna iqtisadi zonaya və kontinental şelfə malik olmaq hüququ vardır. Bu zonalar Konvensiyanın ümumi müddəalarına uyğun olaraq müəyyən edilir. Bu ümumi qayda həm də adət hüququdur və ona görə də Konvensiyaya qoşulmayan dövlətlər üçün məcburidir. Buna görə də bütün Yunan adaları Konvensiyaya uyğun olaraq kontinental şelfə malikdir;
- iii. Bu çərçivədə kontinental şelfin delimitasiyası məsələsi yalnız Yunanıstan adalarının Türkiyənin qarşısındakı sahilləri ilə Türkiyə sahilləri arasında qaldırılır;
- iv. Delimitasiya metoduna gəldikdə, Yunanıstanın qəti mövqeyi ondan ibarətdir ki, bu delimitasiya bərabər məsafə/median xətt prinsipi ilə idarə olunan beynəlxalq hüquqa əsaslanmalıdır.

Bununla əlaqədar qeyd olunur ki, 4001/2011 sayılı Qanunun 156-cı maddəsinə (Hökumət Qəzeti A' 179 – "Elektrik və qaz enerjisi bazarlarının istismarı, karbohidrogenlərin kəşfiyyatı, hasilatı və ötürülməsi şəbəkələri üçün və digər müddəalar üçün") əsasən qonşu dövlətlərlə delimitasiya sazişi olmadıqda, kontinental şelfin xarici sərhədi Yunanıstan sahilləri ilə bu sahillərin əksinə və ya onlara bitişik olan sahillər arasındakı orta xəttidir.³⁹

1. Yunanıstan arxipelaq dövlətidirmi?

Maraqlıdır ki, hətta arxipelaq sözü⁴⁰ qədim və orta əsrlərdə yunanlar tərəfindən Egey dənizinə verilən ad olmuşdur. Yunanıstanın özünü arxipelaq dövləti kimi tanıması və ərazi sularını arxipelaq dövləti prinsipləri əsasında müəyyən etməsi iki ölkə arasında mübahisə mövzudur.

"Yunanıstanın arxipelaq dövləti olub-olmaması" sualının cavabı birbaşa "xeyr"-dir. Çünki dövlətin arxipelaq statusu "UNCLOS"-a uyğun olaraq müəyyən edilməlidir. "UNCLOS"-un 46-cı maddəsinə əsasən:

(a) "arxipelaq dövləti" tamamilə bir və ya bir neçə arxipelaqdan ibarət olan və digər adaları əhatə edə bilən dövlət deməkdir".

Göründüyü kimi, arxipelaq dövlətləri tamamilə arxipelaqlardan ibarət olmalıdır. İkinci hissədə "UNCLOS" arxipelaqın tərifini verir:

³⁹ Greek-Turkish Dispute over the Delimitation of the Continental Shelf (2018), <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/delimitation-of-the-continental-shelf.html#:~:text=Greek%2DTurkish%20disputes%20over%20the,islands%20in%20the%20Eastern%20Aegean> (son baxış 25 may 2022).

⁴⁰ Merriam-Webster, Archipelago, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/archipelago> (son baxış 26 may 2022).

(b) “arxipelaq” adaların hissələri, bir-biri ilə əlaqəli sular və digər təbii obyektlər daxil olmaqla, bir-biri ilə o qədər sıx əlaqəli olan adalar, sular və özünəməxsus coğrafi, iqtisadi və siyasi qurum təşkil edən və ya tarixən belə hesab olunan digər təbii obyektlər deməkdir”.

Göründüyü kimi, Yunanıstan Konvensiyanın tələblərinə cavab vermir və onu arxipelaq dövləti hesab etmək olmaz. Odur ki, 2001-ci ildə hazırlanan və 215.000 kvadrat kilometr ərazisi olan Egey dənizinin yalnız 9%-dən çoxunda Türkiyənin hakimiyyətinin tanınmasını nəzərdə tutan Sevilya xəritəsi qəbul edilə bilməz.⁴¹

Nəhayət, yuxarıda qeyd olunan “UNCLOS”-a əsaslanan qaydalardan irəli gələrək qeyd etmək lazımdır ki, İndoneziya, Yamayka, Filippin, Fici, Baham adaları kimi dövlətlər arxipelaq dövləti kimi tanınır.⁴²

III. Mübahisə tərəflərinin bir-birinə zidd hüquqi mövqeləri

Bu gün qlobal iqtisadiyyat dənizlərdən və okeanlardan asılı vəziyyətdədir. Belə ki, dünya ticarətinin 80%-dən çoxu dəniz yolu ilə həyata keçirilir. Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, əksər inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün bu faiz daha yüksəkdir.⁴³

2021-ci ildə beynəlxalq ticarətin ümumi həcmi rekord həddə çataraq 28.500.000.000.000 ABŞ dolları həcmində olmuşdur.⁴⁴ Təbii ki, bu nəhəng ticarət həcmi tənzimləmək, ölkələrin dənizlərdəki suverenliyini bərqərar etmək, beynəlxalq suları bölmək və təhlükəsizliyi təmin etmək məqsədilə müxtəlif konvensiyalar qəbul edilmişdir. İlk olaraq 24 fevral – 27 aprel 1958 tarixləri arasında Cenevrədə BMT-nin Dəniz Hüququ Konfransı keçirilmiş və dörd konvensiya – “Ərazi suları və ona bitişik zona haqqında”, “Kontinental Şelf haqqında”, “Açıq dənizlər haqqında”, “Açıq dənizin ehtiyatlarının mühafizəsi haqqında” Konvensiyalar qəbul edilmişdir.⁴⁵

Daha sonra 10 dekabr 1982-ci ildə dəniz hüququna dair ən təkmil beynəlxalq hüquqi sənəd – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Dəniz Hüququ haqqında” Konvensiyası qəbul edildi. Bu gün 168 dövlət həmin Konvensiyanın iştirakçısıdır. Bununla belə, Amerika Birləşmiş Ştatları, Türkiyə, İsrail, Qazaxıstan və Türkmənistan kimi dövlətlər hələ də bu Konvensiyaya qoşulmayan ölkələr sırasındadır.⁴⁶ Digər tərəfdən, Yunanıstan

⁴¹ Murat Kağan Kozanhan, *Enerji Politikaları ve Güvenlik Bağlamında Doğu Akdeniz*, 1 Anadolu Strateji Dergisi 55, 64 (2022).

⁴² Kevin Baumert, Brian Melchior, *Practice of Archipelagic States: A Study of Studies*, 45 Ocean Dev. & International Law 60, 63 (2015).

⁴³ United Nations, *Review of Maritime Transport 2021*, 147 (2021).

⁴⁴ UNCTAD, *Global Trade Hits Record High of \$28.5 Trillion in 2021, but likely to be subdued in 2022* (2022), <https://unctad.org/news/global-trade-hits-record-high-285-trillion-2021-likely-be-subdued-2022> (son baxış 26 may 2022).

⁴⁵ United Nations Conference on the Law of the Sea, 24 February – 27 April 1958, https://legal.un.org/diplomaticconferences/1958_1os/ (son baxış 3 iyun 2022).

⁴⁶ United Nations Convention on the Law of the Sea, Overview (1982). Burada bax:

“UNCLOS”-u 10 dekabr 1982-ci ildə imzalamış və 21 iyul 1995-ci ildə ratifikasiya etmişdir.⁴⁷

Məqalənin növbəti hissələrində “UNCLOS”-un tətbiqinin mümkünlüyü və bu istiqamətdə ölkələrin irəli sürdükləri arqumentlər təhlil ediləcəkdir.

A. Yunanıstan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Dəniz Hüququ haqqında” Konvensiyasına istinad edə bilərmə?

Yunanıstan 12 mil qaydasının tətbiq edilməsi fikrini hər fürsətdə irəli sürməyə çalışsa da, daim Türkiyənin bu mövzuda mövqeyini dəyişdirməmişdir. Yunanıstan öz mövqeyini 1982-ci ildə imzalanan və Türkiyənin tərəf olmadığı “UNCLOS” vasitəsilə əsaslandırmaq istəyir və bu konvensiyanı mübahisənin həlli üçün normativ hüquqi baza olaraq görür. Bu xüsusda Türkiyə öz əks arqumentini “Müqavilələr Hüququ haqqında” Vyana Konvensiyasının 26-cı maddəsində nəzərdə tutulan “*pacta sunt servanda*” prinsipi əsasında qurur.⁴⁸ Belə ki, həmin prinsipə görə müqaviləyə tərəf olan subyektlər onun müddəalarını məcburi şəkildə və vicdanla yerinə yetirməli olduğu halda müqaviləyə tərəf olmayan subyektlər üçün heç bir öhdəlik formalaşmır.⁴⁹ Bu səbəbdən də Konvensiyanın müddəaları Türkiyə üçün məcburi xarakter daşımır.

B. Konvensiyanın müddəaları beynəlxalq adət hüququ formalaşdırırmı?

Beynəlxalq adət hüququ beynəlxalq hüququn mənbələrindən biri kimi çıxış edir. Bu məqam BƏM-in Statutunun 38-ci maddəsinin “b” bəndində öz əksini tapmışdır.⁵⁰ Məhkəmənin formalaşdırdığı hüquqi mövqeyə əsasən isə beynəlxalq adət hüququ iki elementdən ibarətdir – 1) dövlətlərin praktikası (state practice) və 2) bu praktikanın dövlətin digər praktikalarından fərqli olaraq dövlət üçün öhdəlik kimi qəbul edilməsi və hüququn aliliyinə xidmət etdiyi düşüncəsilə tətbiq edilməsi (“*opinio juris*”).⁵¹

Hazırda Konvensiyanın həm bütövlükdə,⁵² həm də müəyyən hissədə⁵³

https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/convention_overview_convention.htm (son baxış 26 may 2022).

⁴⁷ United Nations Convention on the Law of the Sea, About (1982). Burada bax:

https://treaties.un.org/pages/viewdetailsiii.aspx?src=ind&mtdsg_no=xxi-6&chapter=21&temp=mtdsg3&clang=en#enddec (son baxış 26 may 2022).

⁴⁸ “Müqavilələr Hüququ haqqında” Vyana Konvensiyası, mad. 26 (1969). Burada bax: <https://e-qanun.az/framework/36996> (son baxış 26 may 2022).

⁴⁹ Oxford Reference, Pacta sun servanda,

<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100300496> (son baxış 26 may 2022).

⁵⁰ Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Statutu, mad. 38. Burada bax: <https://www.icj-cij.org/en/statute> (son baxış 26 may 2022).

⁵¹ North Sea Continental Shelf Case, para. 77.

⁵² Martin Lishexian Lee, The Interrelation Between the Law of the Sea Convention and Customary International Law, 7 San Diego International Law Journal 405, 420 (2006).

⁵³ J. Ashley Roach, *Today’s Customary International Law of the Sea*, 45 Ocean Development & International Law 239, 242 (2014).

beynəlxalq adət hüququ təşkil etdiyini iddia edən hüquqşünaslar vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, Konvensiya özündən əvvəlki beynəlxalq sənədlərdə yer alan bir çox normaları ehtiva etsə də, bəzi məsələlərlə bağlı yeni yanaşmalar ortaya qoymuşdur. Həmin yanaşmalar hələ də beynəlxalq adət hüququna çevilməyərək yalnız müqavilə öhdəliyi yaradır.⁵⁴

Əvvəlki arqumentasiya qaydasına sadıq qalaraq 12 mil qaydasının beynəlxalq adət hüququ təşkil etdiyini fərz etsək belə, “daimi etirazçı” (persistent objector)⁵⁵ bu qaydanın Egey dənizində tətbiqini sual altında qoyacaqdır. Yəni bir suveren dövlət beynəlxalq adət hüququ formalaşmağa başladığı andan etibarən həmin adətə etiraz edibsə, bu adət həmin dövlətə münasibətdə öz məcburi qüvvəsini itirir. Bu səbəbdən 12 mil qaydası beynəlxalq adət hüququ olsa belə, Egey dənizində tətbiq edilə bilməz.⁵⁶ Çünki Konvensiyanı imzalamaqdan imtina edən 16 ölkədən biri olaraq Türkiyə Egey dənizində 12 mil qaydasına hər fürsətdə qarşı çıxdığını bəyan etmişdir. 1995-ci ildə Türkiyə Böyük Millət Məclisinin verdiyi bəyanatda məsələnin ciddiliyi bir daha müşahidə olunmuşdur.

IV. Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi üzrə perspektivlər

Bu hissədə Türkiyə ilə Yunanıstan arasındakı Egey mübahisəsinin müasir tənzimləmə çərçivəsi, eləcə də BƏM-in ərazi sularının bölünməsi ilə bağlı analoji mübahisələrə dair qərarlarında hüquqi əsaslandırması araşdırılacaqdır. Sonda isə qərarlarda oxşar həll mexanizmlərinin tətbiqi imkanlarına baxılacaqdır.

A. BMT Nizamnaməsi (Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi və onun yurisdiksiyası)

Türkiyə və Yunanıstan BMT-nin 1945-ci il oktyabrın 24-dən, təsis edildiyi gündən bəri BMT-nin üzvüdür.⁵⁷ BMT-nin üzvü olan dövlətlər həm BMT-nin Nizamnaməsinə, həm də avtomatik olaraq BƏM-in Statutuna tərəf olurlar. Belə ki, Nizamnamənin 93-cü maddəsinə əsasən “Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bütün üzvləri BƏM-in Statutunun ipso-fakto tərəfləridir”.⁵⁸ Daha sonra 94-cü maddədə qeyd edilir ki, “Birləşmiş Millətlər Təşkilatının hər bir üzvü tərəf olduğu istənilən işdə BƏM-in qərarına əməl etməyi öhdəsinə götürür”.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, BƏM-in yurisdiksiyasını qəbul etmək üçün təkcə Nizamnaməyə üzv olmaq kifayət deyil. Hazırkı iş üzrə Türkiyə ilə

⁵⁴ Malcolm N. Shaw, *International Law* (2021).

⁵⁵ Bu prinsip Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi tərəfindən “Asylum and Fisheries” işlərində istifadə edilmişdir. Həmin prinsipin necə işlədiyini, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin əsaslandırmasının analizi üçün bax, James A. Green, *The Persistent Objector Rule in International Law*, 36.

⁵⁶ Rıza Turmen, *Whose Sea? A Turkish International Law Perspective on the Greek-Turkish Disputes* (2020), <https://www.institutmontaigne.org/en/blog/whose-sea-turkish-international-law-perspective-greek-turkish-disputes> (son baxış 26 may 2022).

⁵⁷ Member States to UN, <https://www.un.org/en/about-us/member-states> (son baxış 25 may 2022).

⁵⁸ Yuxarıda istinad 18.

Yunanıstan arasındakı mübahisənin BƏM-ə çıxarılması üçün Məhkəmənin bu məsələdə yurisdiksiyaya malik olması lazımdır. Digər tərəfdən BƏM-in yurisdiksiyası aşağıda sadalayacağımız 5 üsuldən birinin tətbiqi ilə mövcud ola bilər:

i. Xüsusi müqavilə

BƏM-in məcburi yurisdiksiyasını qəbul etməyən dövlətlər aralarında xüsusi müqavilə bağlayaraq işə BƏM-də baxılması barədə razılığa gələ bilərlər. Məhkəmə bəzi işlər üzrə, məsələn, *Men Körfəzində Dəniz Sərhədinin Delimitasiyası* (Kanada/Amerika Birləşmiş Ştatları), *Quru və Dəniz Delimitasiyası və Adalar üzərində Suverenlik* (Qabon/Ekvatorial Qvineya), *Gabcikovo-Nagymaros Layihəsi* (Macarıstan/Slovakiya) və *Şimal Dənizi Kontinental Şelfi* (Almaniya Federativ Respublikası/Danimarka; Almaniya Federativ Respublikası/Hollandiya) işlərində həmin müqavilələr əsasında öz yurisdiksiyasını müəyyən etmişdir. Hazırkı işdə Türkiyənin Məhkəmənin məcburi yurisdiksiyasını qəbul etmədiyini nəzərə alaraq mübahisənin bu üsulla Məhkəməyə çıxarılmasını ən uyğun yol hesab edirik.

ii. Könüllü müddəa

Tərəflərin Məhkəmənin yurisdiksiyasını saziş və ya xüsusi müqavilə əsasında tanıdığı hallardan fərqli olaraq, dövlətlər BƏM-in Statutunun “könüllü müddəa” kimi də adlandırılan 36-cı maddəsinə əsaslanaraq bəyannamə verərək yurisdiksiyanı tanımamalarından irəli gəlir.⁵⁹ Bununla bağlı BƏM qeyd edir ki, “Məhkəmənin məcburi yurisdiksiyasını tanımış hər bir dövlət, prinsipcə, eyni öhdəliyi qəbul etmiş hər hansı bir və ya bir neçə digər dövlət barəsində icraat başlatmaq üçün Məhkəməyə ərizə verməklə Məhkəmə qarşısına çıxarmaq hüququna malikdir. Əksinə, həmin dövlətə qarşı bir və ya bir neçə digər belə dövlət tərəfindən icraat başlanarsa, Məhkəmədə tərəf olmağı öhdəsinə götürür”.⁶⁰ Hazırkı işdə Yunanıstan 14 Yanvar 2015-ci il tarixində könüllü müddəanı qəbul etmiş, lakin Türkiyə bu müddəanı hələ də qəbul etməmişdir. Məhkəmənin yurisdiksiyası dövlətlərin razılığına əsaslanır və onlar bu yurisdiksiyanı məhdudlaşdırmaqda (qeyd-şərtlə) və onun çox az hissəsini qəbul etməkdə sərbəstdirlər.

Bundan əlavə, Yunanıstan könüllü müddəanı qəbul etməsi ilə bağlı üç qeyd-şərt irəli sürmüşdür. Bunlardan biri Yunanıstan Respublikasının ərazisi üzərində dövlət sərhədləri, suverenliyi, habelə onun ərazi sularının və hava məkanının, eləcə də hüduqları ilə bağlı irəli sürüləcək hər hansı bir mübahisədir.⁶¹

⁵⁹ Samuel A. Bleicher, *ICJ Jurisdiction: Some New Considerations and a Proposed American Declaration*, 61 Columbia Journal of Transnational Law 61, 62 (1967).

⁶⁰ Declarations Recognizing the Jurisdiction of the Court as Compulsory, <https://www.icj-cij.org/en/declarations> (son baxış 26 may 2022).

⁶¹ Declarations Recognizing as Compulsory the Jurisdiction of the International Court of Justice Under Article 36, Paragraph 2, of the Statute of the Court,

Maraqlıdır ki, həmin qeyd-şərtə görə həm Yunanıstan, həm də Türkiyə bu qeyd-şərtədən qarşılıqlıq prinsipi çərçivəsində istifadə etmək hüququna malikdir.⁶² Bununla belə, Nizamnamənin 36-cı maddəsinin 2-ci bəndindən irəli gələn qarşılıqlıq prinsipi dövlətlərə irəli sürülmüş qeyd-şərtləri qəbul etməyə icazə verir.⁶³ Başqa sözlə, onlar bu qeyd-şərtədən istifadə etməyə və BƏM-in mübahisəyə baxmasına razılıq verə bilərlər. Hər bir halda, qeyd etmək lazımdır ki, qeyd-şərtin irəli sürülməsi BƏM-in yurisdiksiyasına maneə törətmir.

BƏM delimitasiya qeyd-şərti ilə bağlı Yunanıstana qarşı bütün ittihamları rədd etməlidir. Çünki bu cür rezervasiya etibarsızdır. Belə ki:

a) Avtomatik qeyd-şərt Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Statutunun 36-cı maddəsinin 6-cı bəndinə ziddir

Məhkəmənin yurisdiksiyası ölkələrin razılığına əsaslanır və onlar bunu məhdudlaşdırmaqda və bununla da yurisdiksiyanın az hissəsini tanımaqda sərbəstdirlər. Lakin bu kiçik hissə məhkəmənin digər məcburi sənədlərinin pozulması ilə nəticələnə bilməz. Belə bir qeyd-şərt Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi Nizamnaməsinin 36 (6)-cı maddəsinə ziddir və həmin maddədə qeyd olunur: “Məhkəmənin yurisdiksiyaya malik olub-olmaması ilə bağlı mübahisə yaranarsa, məsələ Məhkəmənin qərarı ilə həll edilir”.⁶⁴ Hətta bu halda belə BƏM-in yurisdiksiyaya malik olub-olmaması ilə bağlı qərarı Məhkəmə verir, problem isə avtomatik qeyd-şərtin özünü mühakimə etmə xarakterinə malik olması ilə bağlıdır.⁶⁵ Məhkəmə özünü mühakimənin nəticəsində ortaya çıxmış bu anlayışı fəaliyyətinə də zidd olan⁶⁶ öhdəlik kimi qəbul etməlidir.⁶⁷ Bu halda, mövcud olan sənəd üstünlük təşkil edəcək,⁶⁸ çünki Məhkəmə BMT Nizamnaməsinə və onun tərkib hissəsi olan Statutunun müddəalarına uyğun olaraq öz funksiyasını icra edir.⁶⁹

Bu qeyd-şərt, həmçinin “*competence de la competence*” prinsipinə ziddir və buna görə də etibarsız hesab edilməlidir.⁷⁰ Bu prinsip aydın şəkildə müəyyən edir ki, məhkəmə iş üzrə öz yurisdiksiyasını müəyyən etməkdə azaddır.⁷¹

https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtmsg_no=I-4&chapter=1&clang=en#EndDec (son baxış 27 may 2022).

⁶² Francesco Parisi, Nita Ghei, *The Role of Reciprocity in International Law*, 36 Cornell International Law Journal 93, 93 (2003).

⁶³ Anglo-Iranian Oil Co. Case (Jurisdiction), Judgment of July 22nd (1952); Case of Certain Norwegian Loans, Judgment of July 6th (1957); Interhandel Case, Judgment of March 21st (1959).

⁶⁴ Yuxarıda istinad 50, mad. 36 (6).

⁶⁵ N. Kebbon, *The World Court's Compulsory Jurisdiction under the Optional Clause - Past, Present and Future*, 58 Nordic Journal of International Law 257, 260 (1989).

⁶⁶ R. Y. Jennings, *Recent Cases On “Automatic” Reservations to The Optional Clause*, 7 The International and Comparative Law Quarterly 349, 359 (1958).

⁶⁷ Takeshi Mingawa, *The Principle of Domestic Jurisdiction and The International Court of Justice*, 19 Hitotsubashi Journal of Law and Politics 9, 23 (1979).

⁶⁸ Yuxarıda istinad 18.

⁶⁹ Yenə orada.

⁷⁰ Ibrahim F. I. Shihata, *The Power of the International Court to Determine Its Own Jurisdiction*, 285 (1965).

⁷¹ Chittharanjan Félix Amerasinghe, *Jurisdiction of International Tribunals*, 154 (2009).

b) Avtomatik qeyd-şərt hüquqi öhdəliyin yaranmasına mane olur

Bu halda hüquqi öhdəliyin yaradılması Yunanıstanın öz qərarından asılı olacaqdır. Bu qeyd-şərt Məhkəmənin Statutuna və Nizamnaməyə uyğun fəaliyyət göstərməsini qeyri-mümkün edir. Həmçinin bu, BƏM-in Statutunun 1-ci maddəsinə⁷² və Nizamnamənin 92-ci maddəsinə⁷³ də ziddir. Həmin maddələrin əsas ideyası ondan ibarətdir ki, Məhkəmə öz Statutunun müddəalarına uyğun fəaliyyət göstərməlidir, çünki BMT-nin əsas məhkəmə orqanı və Statutun Nizamnamənin tərkib hissəsi olduğuna görə⁷⁴ Nizamnamənin bütün müddəaları Məhkəmə üçün də məcburidir.⁷⁵ Nəticə etibarilə *“Məhkəmə öz fəaliyyət dairəsində yurisdiksiya ilə bağlı mübahisələri həll etmək üçün öz Statutunu rəhbər tutaraq hərəkət etməsi üçün heç bir imkan yoxdur”*.⁷⁶

Məhkəmə həmin müddəanın etibarsız sayılmasından başqa fəaliyyət göstərə bilmirsə, onu etibarsız hesab edə bilər.⁷⁷ Məhz buna görədir ki, *“Məhkəmənin Statutu qəbul haqqında bəyannamənin əsası və mənbəyidir”*⁷⁸ və bəyannamə Statutun tələblərinə əməl etmədən hüquqi qüvvəyə malik ola bilməz.

Bu halda, bu qeyd-şərt etibarlı sayılacaqsa, hər bir halda bəyannaməsində bu qeyd-şərti ehtiva edən dövlətə qarşı qeyd-şərt tələb oluna bilər və öz mülahizəsinə uyğun olaraq mübahisə mahiyyət etibarilə daxili yurisdiksiya çərçivəsində hesab olunacaqdır. Məhkəmə isə *“öhdəliyin”* mənasını tam nümayiş etdirən bu iddia ilə razılaşmalı olacaqdır. Yuxarıda qeyd olunan arqumentlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, Məhkəmənin öz vəzifələrini və yurisdiksiyasını müəyyənləşdirmək hüququnu təsbit edən Statutuna zidd hərəkət etməsi hüquqi cəhətdən mümkün deyildir.⁷⁹

c) Avtomatik qeyd-şərt etibarsızdır

Ən düzgün həll yolu odur ki, BƏM qeyd-şərtin bu hissəsini etibarsız saymalı, qalan hissəsi barəsində isə qərar etməlidir. *“Əgər Məhkəmə öz Statutuna uyğun olaraq fəaliyyət göstərə bilmirsə, o zaman, Statutunun müddəalarına zidd olan qeyd-şərti ehtiva edən “Qəbul”-la qarşılaşdıqda Məhkəməmə qeyd-şərti etibarsız hesab etməlidir”*.⁸⁰ Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, qeyd-şərtin bir müddəasının etibarsız olması onu tamamilə etibarsız edir. Müvafiq olaraq, hakim Armand Uqonun ayrıca rəyinə görə

⁷² Yuxarıda istinad 50, mad. 1.

⁷³ Yuxarıda istinad 18, mad. 92.

⁷⁴ Yenə orada.

⁷⁵ International Court of Justice, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina V. Serbia and Montenegro), Order of 13 September 1993 (Further Requests for the Indication of Provisional Measures), Separate Opinion of Judge Ad Hoc Lauterpacht, para. 24-38 (1993).

⁷⁶ Yenə orada.

⁷⁷ Yenə orada, 41.

⁷⁸ Yenə orada.

⁷⁹ Yenə orada, 38.

⁸⁰ Yenə orada, 41.

qeyd-şərtin bu hissəsi ayrı-ayrılıqda ayrılı və etibarsız hesab edilə bilər.⁸¹ Həmçinin “*utile non debet per inutile vitiari*” prinsipinə əsasən, yalnız bir ayrıca müddəə etibarsız sayıla bilər.⁸²

Qəbul bəyannaməsinin bir hissəsinin etibarsız hesab edilməsinin onu tamamilə etibarsız etməsi ilə nəticələnməsi barədə mübahisə oluna bilər. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, ərazi sularının eni və hüdudları ilə bağlı mübahisə məhkəmənin yurisdiksiyasının yalnız kiçik bir hissəsini təşkil edir və qalan qəbul hələ də etibarlı hesab edilə bilər.⁸³

iii. Güzəşt bəndi (Müqavilə və Konvensiyalarda nəzərdə tutulan məsələlər)

Bəzi konvensiyalarda və çoxtərəfli müqavilələrdə dövlətlər adı çəkilən sənəddən irəli gələn mübahisələri həll etməyə razılaşırlar. Biz burada “UNCLOS”-un adını çəkməyə ehtiyac yoxdur. Məsələn, Konvensiyanın 287 və 288-ci maddələri (ümumiyyətlə, XV hissə) onun təfsiri, tətbiqi və digər əlaqəli məsələlərdən irəli gələn mübahisələrin həllini müəyyən edir.⁸⁴

Lakin Türkiyə və Yunanıstan birlikdə ərazi sularının delimitasiyası ilə bağlı heç bir konvensiyaya istinad edə bilməzlər. Bu onu göstərir ki, Məhkəmənin yurisdiksiyası güzəşt bəndinə əsasən mövcud ola bilməz.

iv. Hüquqi mübahisələrdə məcburi yurisdiksiya

Bəzi mübahisələr var ki, onları xüsusilə BƏM özü həll etməlidir. Bu mübahisələr BƏM-in Statutunun 36-cı maddəsinin 2-ci bəndində verilmişdir:⁸⁵

- a) müqavilənin təfsiri;
- b) istənilən beynəlxalq hüquq məsələsi;
- c) müəyyən edilərsə, beynəlxalq öhdəliyin pozulmasını təşkil edəcək hər hansı faktın mövcudluğu;
- d) beynəlxalq öhdəliyin pozulmasına görə ödənilməli olan kompensasiyanın xarakteri və ya həcmi.

Göründüyü kimi, delimitasiya yuxarıda qeyd olunan növlərin heç birinə aid deyil. Buna görə də, mütənasiblik, ədalət prinsipi və s. kimi sərhədlərin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı beynəlxalq hüququn istənilən məsələsi tərəflər arasında daha ağılabatan həllə nail olmaq üçün Məhkəməyə təfsir etməsi məqsədilə təqdim edilə bilər.

v. Forum Proroqatum

Bu prinsip “Sir Lauterpacht” tərəfindən belə izah edilmişdir: “Forum proroqatum A dövlətinin mövcud olmayan və ya qüsurlu yurisdiksiya əsasında B dövlətinə qarşı icraata başlaması halında B dövlətinin Məhkəmə

⁸¹ Dissenting Opinion of Judge Armand Ugon, Interhandle Case (1959).

⁸² Yenə orada, 52.

⁸³ Yenə orada, 46.

⁸⁴ “Dəniz Hüququ haqqında” Konvensiya, mad. 287-288 (1982).

⁸⁵ Yuxarıda istinad 50, 36 (2).

yurisdiksiyasını qəbul etməklə vəziyyəti düzəldə bilməsi imkanındır.⁸⁶

Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin yurisdiksiyasını təfərrüatlı şəkildə araşdırmağımızın əsas səbəbi odur ki, 1976-cı ildə Yunanıstanın kontinental şelf mübahisəsi ilə əlaqədar olaraq Türkiyəyə qarşı Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinə müraciət etməsi və Türkiyənin bu səlahiyyətə etiraz etməsidir. Nəticədə Məhkəmə bu etirazı əsaslı hesab etmişdir.⁸⁷

Qəribədir ki, Türkiyə və Yunanıstan 1974-cü ildə Kipr əməliyyatı ilə artan gərginlikdən sonra 11 noyabr 1976-cı ildə İsveçrənin Bern şəhərində saziş bağlamışdır. Bununla belə, tərəflər 10 maddədən ibarət olan Bern sazişində kontinental şelfin delimitasiyası ilə bağlı razılığa gələ bilməmişdirlər.⁸⁸ Ərazi suları ilə bağlı delimitasiyanın razılaşdırılması ilə bağlı istifadə oluna biləcək mühüm məqamlar var idi. Məsələn:

1) *Hər iki tərəf razılaşırlar ki, öz aralarında kontinental şelfin delimitasiyası ilə bağlı qarşılıqlı razılıq əldə etmək məqsədilə danışıqlar açıq, davamlı və vicdanla aparılmalıdır.⁸⁹ Əslində bu ümumi müddəə tərəflərin real razılığını və niyyətini göstərmək baxımından çox vacibdir. Bu səbəbdən tərəflər Egey dənizinin delimitasiyası ilə bağlı hər hansı xüsusi saziş bağlamağa razılaşsalar, elə ilk maddələrdə öz məqsəd və hədəflərini göstərməli olacaqlar;*

2) *Hər iki tərəf kontinental şelfin delimitasiyası ilə bağlı öz mövqelərini qoruyur.⁹⁰ Bildiyimiz kimi, nə Yunanıstan, nə də Türkiyə indiki 6 mil tətbiqindən kənara çıxmaq istəyir. Bundan əlavə, hər iki tərəf qarşı tərəfin ərazi sularında onun nüfuzuna və suverenliyinə təhlükə yaratdığını əsas gətirərək hər zaman müharibəyə hazırdır. Onu da deməliyik ki, tərəflərin hazırkı ərazi suları, yəni 6 mil heç bir rəsmi sənəddə öz təsdiqini tapmayıb;*

3) *Bu məqsədlə milli nümayəndələrdən ibarət qarışıq komissiya yaradılacaqdır.⁹¹ Egey dənizindəki ərazi suları ilə bağlı mübahisə hüquqi-siyasi yolla həll edilməlidir. Hər iki tərəfin tezisləri bir-biri ilə müqayisə olunmalı, ədalətli, mütənəsb, real və ədalətli həll yolu tapılmalıdır. Bu baxımdan, birgə komissiyanın yaradılması ümumi və keyfiyyətli həll yolu tapmağa kömək edəcəkdir;*

4) *Hər iki tərəf iki ölkə arasında kontinental şelfin delimitasiyası zamanı istifadə oluna biləcək prinsipləri və praktiki meyarları ortaya çıxarmaq məqsədilə bu mövzuda dövlətlərin təcrübəsini və beynəlxalq qaydaları öyrənməyə razılaşmışdırlar.⁹² Növbəti hissələrdə Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin yeddi işi və Beynəlxalq Dəniz Hüququ Tribunalının üç işi araşdırılacaq və mübahisənin həlli prosesinə töhfə vermək üçün oxşar cəhətlər və həll təklifləri təqdim ediləcək;*

⁸⁶ Yuxarıda istinad 75.

⁸⁷ Aegean Sea Continental Shelf (Greece v. Turkey), Judgment of December 19th 1978. Burada bax: <https://www.icj-cij.org/en/case/62> (son baxış 25 may 2022).

⁸⁸ Nevin Aslı Toppare, A Legal Approach to The Greek Turkish Continental Shelf Dispute at the Aegean Sea, 156 (2006).

⁸⁹ Yenə orada.

⁹⁰ Yenə orada.

⁹¹ Yenə orada.

⁹² Yenə orada, 56.

5) Hər iki tərəf Egey kontinental şelfə aid danışıqlara mane ola biləcək hər hansı təşəbbüsdən və ya hərəkətdən çəkinməyi öhdəsinə götürür. Balkə də bu, mübahisənin həlli üçün imzalanacaq ikitərəfli müqavilənin ən mühüm maddəsi olacaqdır. Çünki nəinki Türkiyə və Yunanıstan arasında, hətta mübahisə edən digər dövlətlər arasında da problemlərin həlli prosesində tərəflərdən birinin qəsdən təxribatçı və pozucu addımlar ataraq həll yolunun qarşısını alması müşahidə edilmişdir. Əslində, Türkiyə və Yunanıstan həllə daha tez çatmaq üçün bir-birindən belə bir zəmanət almaq istəyəcəkdir.

Bern sazişini təhlil etməyimizin əsas səbəblərindən biri də sonrakı hissələrdə təqdim edəcəyimiz həll üçün təkliflərlə yanaşı, belə bir razılaşmanın zəruriliyidir. Yuxarıda göstərdiyimiz və Bern sazişindən istinad verdiyimiz maddələr gələcəkdə potensial müqavilənin əsas strukturunun formalaşmasında faydalı olacaqdır.

Hazırda yuxarıda göstərilən 4-cü maddəyə uyğun olaraq beynəlxalq təcrübəni, daha dəqiq desək, BƏM-in və Dəniz Hüququ üzrə Beynəlxalq Tribunalın oxşar mübahisələrə dair qərar və əsaslandırmaalarını araşdıracağıq.

B. Karib dənizində Nikaraqua və Honduras arasında ərazi və dəniz mübahisəsi (Nikaraqua Hondurasla qarşı)

"8 dekabr 1999-cu ildə Nikaraqua Respublikası Karib dənizində dəniz zonalarının delimitasiyası ilə bağlı mübahisə üzrə Honduras Respublikasına qarşı icraat başlatmaq üçün ərizə verdi.

2007-ci ilin martında açıq dinləmələrdən sonra Məhkəmə 8 oktyabr 2007-ci il tarixində qərar çıxardı. Mübahisəli ərazidə yerləşən Bobel, Savanna, Port Royal və Cənub adacıqları üzərində suverenlik məsələsi ilə bağlı Məhkəmə belə nəticəyə gəldi ki, nə Honduras, nə də Nikaraqua bu adalara "*uti possidetis juris*" hüququ ilə sahib olmuşdur. Məhkəmə müstəmləkə dövründən sonrakı təsirləri müəyyən etməyə çalışaraq müəyyən etdi ki, adalar üzərində suverenlik Hondurasla məxsusdur, çünki Honduras öz cinayət və mülki sahədə olan qanunlarını tətbiq və icra etmiş, immiqrasiya məsələlərini, baliqçılıq və tikinti fəaliyyətini tənzimləmiş və orada ictimai işlərlə bağlı səlahiyyətlərini həyata keçirmişdir. İki dövlət arasında dəniz ərazilərinin delimitasiyasına gəldikdə isə Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, 15-ci paralel boyunca nə *uti possidetis juris*, nə də Tərəflər arasında səssiz razılaşma əsasında müəyyən edilmiş sərhəd vardır. Beləliklə, Məhkəmə delimitasiya ilə bağlı xüsusi coğrafi şəraiti nəzərə alaraq bərabər məsafə metodu tətbiq edə bilmədiyi üçün 70°14'41.25" azimutlu bissektisa (yəni, sahil xətlərinin xətti yaxınlaşması nəticəsində yaranan bucağı ikiye bölməklə yaranan xətt) çəkmişdir. Məhkəmə yuxarıda qeyd olunan adalara verilən ərazi sularını nəzərə alaraq və median xətti çəkməklə həmin ərazi suları ilə Edinburq adacığının (Nikaraqua) üst-üstə düşməsi məsələsini həll etmək üçün xəttin istiqamətini düzəltmişdir.

Məhkəmədən Nikaraqua və Honduras arasında dəniz sərhədinin başlanğıc nöqtəsinin müəyyən edilməsi xahiş olunmuş, nəticədə “Gracias a Dios” burnunun (hər iki dövlətin sahil xətlərinin kəsişdiyi nöqtədə yerləşir) şərqə doğru davam edən akkresiyasını nəzərə alaraq nöqtəni 1962-ci ildə qarışıq demarkasiya komissiyasının Koko çayının mənsəbindəki quru sərhədinin son nöqtəsi kimi müəyyən etdiyi nöqtədən dənizə üç dəniz mili məsafədə bissektisa üzərində təyin etmək qərarına gəldi. **Məhkəmə daha sonra Tərəflərə quru sərhədinin hazırkı son nöqtəsi ilə müəyyən olunmuş dəniz sərhədinin başlanğıc nöqtəsi arasında olan xəttin istiqamətini razılaşdırmaq məqsədilə vicdanlılıqla danışıqlar aparmağı tapşırırdı.** Dəniz sərhədinin son nöqtəsinə gəldikdə isə Məhkəmə bildirmişdir ki, “çəkdiyi xətt bəzi üçüncü dövlətlərin hüquqlarına toxuna biləcəyi əraziyə qədər uzadılmışdır”.⁹³

Bu işin əsas məqsədlərindən biri adalar üzərində hansı ölkənin suverenliyinin tanınması və ərazi sularının delimitasiyası zamanı hansı siyasətin aparılmalı olmasıdır. Göründüyü kimi, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi Nikaraqua və Honduras arasındakı ərazi sularını müəyyən edərkən mübahisəli bölgədə yerləşən Bobel, Savanna, Port Royal və Cənub adacıqları üzərində hansı ölkənin suverenliyə malik olması əhəmiyyət kəsb edirdi. Məhkəmə mübahisəli bölgədə yerləşən adalar üzərində öz mülki, cinayət və miqrasiya qanunlarını balıqçılıq və tikinti fəaliyyəti ilə məşğul olduğu adalarda tətbiq etməsini əsas gətirərək Hondurasın suverenliyini tanımışdır.

Maraqlıdır ki, Türkiyə ilə Yunanıstan arasında hələ də suverenliyi müəyyən edilməmiş çoxlu adalar və qayalar vardır. Egey dənizi regionunda eyni adalar və qayalar üzərində suverenlik məsələsi delimitasiya üçün potensial problem yaradacaqdır. Tarixdə bu problemin ən bariz nümunəsi 25 dekabr 1995-ci il və 30 yanvar 1996-cı il tarixləri arasında baş verən Kardak-İma böhranıdır.

25 dekabr 1995-ci ildə “Figen Akat” adlı türk ticarət gəmisinin Kardak qayalarına enməsi böhrana səbəb olan hadisələrin başlanğıcını qoymuşdur. Qəza yerinə gələn Yunanıstan Sahil Mühafizəsinin qayıqları həmin gəmini qəza yerinin Yunanıstanın ərazi suları içərisində olduğu və xilasetmə işinin Yunanıstan yedək gəmisi tərəfindən həyata keçiriləcəyi barədə xəbərdar etmişdir. Buna cavab olaraq gəminin kapitanı Türkiyənin ərazi sularında olduqlarını və Türkiyə Sahil Mühafizəsi Komandanlığından kömək istədiklərini bildirmişdir. Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyi ilə Yunanıstanın Ankaradakı səfirliyinin əməkdaşları arasında bir sıra görüşlərdən sonra “Figen Akat” 26 dekabr 1995-ci ildə xilas edilərək Güllük limanına aparılmışdır. Xarici İşlər Nazirliyi ilə Yunanıstan səfirliyi arasındakı nota

⁹³ Territorial and Maritime Dispute between Nicaragua and Honduras in the Caribbean Sea (Nicaragua v. Honduras). Burada bax: <https://www.icj-cij.org/en/case/120> (son baxış 25 may 2022).

mübadiləsindən sonra hadisə ilə əlaqədar olaraq Kardak qayalarının suverenliyi mövzusunda fikir ayrılığı rəsmi böhrana çevrilmişdir.

1996-cı il yanvarın 26-da Yunanistanın Kalimnos adasından olan bir qrup şəxs Kardak qayalarına dırmaşaraq Yunanistan bayrağını qaldırmış, yanvarın 27-də isə "Hürriyyət" qəzetinin iki müxbiri qayaların üzərindəki Yunanistan bayrağını endirərək yerinə Türkiyə bayrağını qaldırmışdır. Bayraq sancmaq uğrunda gedən bu mübarizə hər iki ölkədə gərginliyi daha da artırmış və diplomatik sahədə mübarizənin də getdikcə gərginləşdiyi müşahidə edilmişdir. Yunanistanın bölgədən əsgər və gəmilərini geri çəkməməsi nəticəsində Dəniz Qüvvələrinə aid "SAT" (Sualtı Hücum) qrupları 30-31 yanvar 1996-cı il tarixlərində gecə yarısı Yunanistan əsgərlərinin olmadığı Qərbi Kardaka gizli eniş etmişdir. Nəticədə isə böhran bir qədər də dərinləşmiş, eləcə də tərəflərin bir-birlərinə cavab vermək təşəbbüsünü bərabərləşdirmişdir.

Bu müddətdə ABŞ Prezidenti Klinton Türkiyə Prezidenti Dəmirəl, Baş nazir Çillər və Yunanistanın Baş naziri Simitis ilə telefon danışığı aparmışdır. Yanvarın 30-dan 31-nə keçən gecə ABŞ müdafiə nazirinin müavini Riçard Holbrukun tərəflərlə apardığı telefon diplomatiyası yaranmış mübahisənin həll olunmasında çox mühüm rol oynamışdır. Nəticə etibarilə 31 yanvar 1996-cı ilin səhəri yunan əsgərləri suverenlik simvolu sayılan dövlət atributlarını götürərək qayalardan ayrılmışdılar. Öz növbələrində Türk SAT komandoları da Kardakdan ayrılmışdılar.⁹⁴

Əslində, yuxarıdakı hissələrdə də qeyd edildiyi kimi, 1923-cü il Lozanna müqaviləsinin 15-ci maddəsinə və 1947-ci il Paris Sülh Müqaviləsinin 14-cü maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən adaların silahsızlaşdırılması barədə razılıq əldə edilmişdir. Bununla belə, Yunanistanın sahıbsız adalarda və qayalarda hələ də tikinti işləri aparması və oraya hərbi qüvvə yerləşdirməsi davam edən problemlə məsələlərdəndir.

Bildiririk ki, Honduras və Nikaraqua arasındakı işin nəticələrinə və keçmiş böhranlara əsaslanaraq Yunanistan tərəfinin sahıbsız adalar və qayalarda suverenlik yaratmaq söyləri iki dövlət arasında bağlanmış müqavilələrə, eləcə də Məhkəmənin oxşar mübahisələrdə ortaya qoyduğu mövqeyə ziddir.

C. Qətər və Bəhreyn arasında dəniz sərhədlərinin müəyyən edilməsi və ərazi məsələləri (Qətər Bəhreynə qarşı)

Qətər 8 iyul 1991-ci ildə Havar adaları üzərində suverenlik, Dibal və "Qit'at Jarada" sahilləri üzərində suveren hüquqlar və onların dəniz ərazilərinin delimitasiyası ilə bağlı Bəhreynə qarşı icraat başlatmaq üçün ərizə təqdim etmişdir.

Məhkəmə yurisdiksiya məsələsi ilə bağlı 1 iyul 1994-cü il tarixdə qərar çıxarmışdır. "Həm Səudiyyə Ərəbistanı Kralı ilə Qətər Əmiri arasında, həm

⁹⁴ Aydın Şihmantepe, Kardak Krizi Sürecinin Kriz Yönetim Prensipleri Açısından İncelenmesi, 17 Güvenlik Stratejileri 127, 136-140 (2013).

də Səudiyyə Ərəbistanı Kralı ilə Bəhreyn Əmiri arasında 1987-ci ilin dekabrında məktub mübadiləsi aparılmış, həm də ki 1990-cı ilin dekabrında Dohada imzalanmış “Protokollar” adlı sənəd Tərəflər üçün hüquq və öhdəliklər yaradan beynəlxalq müqavilələri təşkil etmişdir. Həmin müqavilələrin şərtlərinə əsasən onlar öz aralarında olan bütün mübahisəni Məhkəməyə təqdim etməyi öhdələrinə götürmüşdülər.

Bundan sonra, dəniz sərhədlərinin müəyyən edilməsi məsələsi Məhkəmə tərəfindən baxılmış və qeyd edilmişdir ki, beynəlxalq adət hüququ bu işdə tətbiq olunan hüquqdur və Tərəflərin məhkəmədən tələbi vahid dəniz sərhədinin müəyyən edilməsidir. Cənub hissədə Məhkəmə Tərəflərin ərazi sularını, onların ərazi suverenliyinə malik olduqları əraziləri (o cümlədən dənizin dibi, bitişik suları və ona bitişik hava məkanı) müəyyən edən sərhəd çəkməli idi. Şimal hissədə isə Məhkəmə Tərəflərin yalnız suveren hüquqlarına və funksional yurisdiksiyasına (kontinental şelf, müstəsna iqtisadi zona) malik olduğu ərazilər arasında delimitasiya etməli idi.

Ərazi sularına münasibətdə Məhkəmə hesab etmişdir ki, o, müvəqqəti olaraq bərabər məsafəli xətt çəkməli və sonra bu xəttin hər hansı xüsusi hallar nəzərə alınmaqla düzəldilməli olub-olmadığını nəzərdən keçirməlidir.

Tərəflər istifadə ediləcək ilkin göstəriciləri müəyyən etmədiyinə görə Məhkəmə xatırladı ki, tətbiq olunan hüquqa əsasən ərazi sularının eninin ölçülməsi üçün normal başlanğıc xətti sahil boyu aşağı su xəttidir. Məhkəmə, həmçinin qeyd etmişdir ki, Bəhreyn rəsmi müraciətdə arxipelaq dövlət statusu ilə bağlı iddia irəli sürməmiş və buna görə də Məhkəmədən bu məsələ ilə bağlı mövqe tutması tələb olunmamışdır. Tərəflərin sahillərini müəyyən etmək üçün Məhkəmə ilk növbədə hansı adaların onların suverenliyinə tabe olduğunu müəyyən etməli idi.⁹⁵

Bu vəziyyətdən çıxarmalı olduğumuz iki əsas məsələ var:

i. İki ölkə arasında yazışmalar, əldə olunan razılaşmalar beynəlxalq müqavilələrdir, yoxsa yox? 1994-cü ildə BƏM Qətər və Bəhreyn arasındakı məsələləri həll etməzdən əvvəl bu iş üzrə yurisdiksiyasını tanıdı. Əslində, BƏM-in qərarının 23-cü bəndində Məhkəmə 1969-cu il tarixli “Müqavilələr Hüququ haqqında” Vyana Konvensiyasına istinad edərək iki ölkə arasında yazışmaların və bəzi məsələlərdə əldə olunacaq razılaşmaların da müqavilə sayıla biləcəyini müəyyən etdi.⁹⁶ Çünki qeyd edilmiş Vyana Konvensiyası müqavilələrin forması ilə bağlı heç bir məhdudiyət müəyyən etməmişdir. Yunanıstan və Türkiyə arasındakı mübahisəyə gəldikdə isə tərəflər öz niyyətlərinin və dövlət praktikasının mənbəyi kimi əvvəlki ikitərəfli (Anlaşma Memorandumu) və çoxtərəfli müqavilələrə də istinad edə bilərlər. Çünki BƏM adalatlı nəticəyə gəlmək üçün həm sənədlərin hamısını, həm də sənədlər ərsəyə gələrkən tərəflərin niyyətini nəzərə alacaqdır.

ii. Adanın bir ölkənin suverenliyi altında yerləşməsi onu digər dövlətə çox yaxın

⁹⁵ Maritime Delimitation and Territorial Questions between Qatar and Bahrain (Qatar v. Bahrain). Burada bax: <https://www.icj-cij.org/en/case/87> (son baxış 26 may 2022).

⁹⁶ Yuxarıda istinad 48, mad. 2 (a).

edir. Xəritəyə baxdığımızda Havar adasının Bəhreyn materikindən uzaqda və Qətərə çox yaxın olduğunu görmək mümkündür. Bu vəziyyət Türkiyənin düz yanında olan Yunan adalarını, xüsusilə Midilli (Lesbos) adasını xatırladır. Həmçinin, BƏM-in Egey dənizində ərazi sularının delimitasiyası zamanı Yunanıstana fayda verəcək şəkildə qərar vermə ehtimalını göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, hətta Bəhreynin təkcə Havar adası ətrafındakı ərazi sularını təyin edərkən belə BƏM 42 müxtəlif coğrafi nöqtəni birləşdirən xəritə hazırlamışdır.

Ç. Kamerun və Nigeriya arasında quru və dəniz sərhədi (Kamerun Nigeriyaya qarşı: Ekvatorial Qvineya müdaxilə edir)

“29 mart 1994-cü ildə Kamerun Məhkəmə Reyestrinə Bakassi yarımadası üzərində suverenlik məsələsi ilə bağlı Nigeriyaya qarşı icraat başladan və Məhkəmədən iki dövlət arasında dəniz sərhədinin müəyyən etməsini xahiş edən ərizə vermişdir. Kamerun iddiasının əsası kimi ərizəsində onun Bakassi yarımadasında bir neçə yaşayış məntəqəsini işğal etmiş Nigeriya Federativ Respublikasının qoşunlarının ona qarşı təcavüz etməsinə istinad etmişdi. Həmçinin beynəlxalq hüquqa əsasən Bakassi yarımadası üzərində suverenliyin Kameruna aid olduğunu və Nigeriyanın müstəmləkəçilikdən miras qalmış sərhədlərə hörmət prinsipini, müqavilə və beynəlxalq adət hüququnun digər normalarını pozduğunu bəyan etmişdir. Nəticədə, Kamerun Məhkəmədən Nigeriyanın beynəlxalq məsuliyyətə cəlb edilməsi barədə qərar verməsini, həmçinin Nigeriya ilə dəniz sərhədinin istiqamətini beynəlxalq hüququn onların müvafiq yurisdiksiyalarında tanımış olduğu dəniz zonasının hüdudlarına qədər uzatmağı xahiş etmişdir”.⁹⁷

BƏM, nəhayət, Kamerunun Bakassi yarımadası üzərindəki suverenliyini tanıdı və Nigeriyanın təcili və qeyd-şərtsiz əsgər və polislərini Çad gölünün Kamerunun suverenliyinə daxil olan ərazisindən və Bakassi yarımadasından çıxarmalı olduğunu vurğuladı.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Yunanıstan bəzi sahıbsız ada və qayalarda öz suverenliyini bərqərar etmək üçün əsgərlər yerləşdirir, tikinti aparır, öz əhalisi üçün qəsəbələr salır. Bununla belə, Kamerun və Nigeriya arasındakı işdə BƏM-in qərarına uyğun olaraq deyə bilərik ki, məsələ Məhkəməyə çıxarılsa, Yunanıstanın bu bölgələrdən çıxarılmasını tələb edən qərar qəbul edilə bilər.

D. Hind okeanında dəniz sərhədlərinin müəyyən edilməsi (Somali Keniyaya qarşı)

“28 avqust 2014-cü ildə Somali Hind okeanında hər iki dövlətin iddia etdiyi dəniz məkanının delimitasiyası məsələsi ilə bağlı mübahisə ilə əlaqədar Keniyaya qarşı icraat başlatmaq üçün ərizə vermişdir. Ərizədə Somali

⁹⁷ Land and Maritime Boundary between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigeria: Equatorial Guinea intervening).

Məhkəmədən “beynəlxalq hüquq əsasında Somaliyə və Hind okeanında Keniyaya aid olan bütün dəniz ərazilərini, o cümlədən 200 dəniz milindən uzaqdakı kontinental şelfini ayıran vahid dəniz sərhədinin istiqamətini müəyyən etməyi xahiş etmişdir”.⁹⁸

Məhkəmə 12 oktyabr 2021-ci ildə Somali ilə Keniya arasındakı dəniz sərhədini müəyyən edən işə mahiyyəti üzrə qərar vermişdir”.

Ötən il başa çatmış bu iş ilə Egey dənizindəki delimitasiya problemi arasında oxşarlıqlar mövcuddur. Hər iki ölkənin delimitasiyası ilə bağlı fərqli baxışlara malik olduğunu müəyyən edən məhkəmə işin daha ədalətli həllinə nail olmaq üçün iki fərqli məsələni təhlil etmişdir:

i. Bərabər məsafə metodu. Bu metoda görə sahil zolağından ikiyə bölünən bucaq keçirilir.⁹⁹ Sonra bu xəttə uyğun olaraq hər iki ölkənin yerləşdiyi materikdən bərabər məsafədə yerləşən nöqtələr bu xətt üzərində birləşdirilir.¹⁰⁰ Qeyd edək ki, bu məsələ Türkiyə ilə Yunanıstan arasında həll olunmamış delimitasiya mübahisəsində mühüm rol oynayır.

ii. Bundan əlavə, qeyd etmək lazımdır ki, Somalının delimitasiya üçün təklif etdiyi xəritə çox maraqlı əsaslarla rədd edilmişdir. Belə ki, BƏM Somalının təklif etdiyi delimitasiya xəritəsini Keniya ilə Tanzaniya, Tanzaniya və Mozambik arasındakı xəritələrlə müqayisə etmişdir. Bu bölgülərin ekvatora yaxın yerdə aparılması, eləcə də Keniyanın müstəsna iqtisadi zonadan əhəmiyyətli dərəcədə məhrum olacağına görə məhkəmə əvvəlki təcrübəni davam etmişdir. Türkiyə ilə Yunanıstan arasındakı Egey mübahisəsində də BƏM-dən oxşar qərar gözləmək olar. Çünki tezis əvvəlində qeyd etdiyimiz kimi, Egey dənizindəki bölünmə Türkiyənin Aralıq dənizindəki yurisdiksiyasına və Şərqi Aralıq dənizindəki ərazi sularının bölünməsinə birbaşa təsir edəcəkdir. Yunanıstanın Egey dənizində dəstəklədiyi delimitasiya tezisi Türkiyəni həm Ege, həm də Aralıq dənizlərində materiklə, yəni Anadolu ilə məhdudlaşdıracaqdır. Bununla belə, Türkiyə öz yurisdiksiyasına düşməli olan müstəsna iqtisadi zona ilə bağlı hüquqlarından ciddi şəkildə məhrum olacaq və bundan yararlanma bilməyəcəkdir.

E. Ərazi və Dəniz Mübahisəsi (Nikaraqua Kolumbiyaya qarşı)

“Delimitasiyanı həyata keçirmək üçün Məhkəmə öz yurisprudensiyasında əvvəllər müəyyən etdiyi və tətbiq etdiyi üç mərhələli prosedura əməl etmişdir:

i. Əvvəlcə, o, başlanğıc xətti nöqtələrini seçmiş və Nikaraqua sahilləri ilə Nikaraqua sahilləri ilə üzvü müvafiq Kolumbiya adalarının qərb sahilləri arasında müvəqqəti orta xətt çəkmişdir.

⁹⁸ Maritime Delimitation in the Indian Ocean (Somalia v. Kenya).

⁹⁹ Nugzar Dundua, Delimitation of Maritime Boundaries Between Adjacent States – The Nippon Foundation Fellow, 53 (2006-2007).

¹⁰⁰ Dany Channraksmeychhoukroth, The Three Equidistance Lines in Maritime Delimitation: What and Why? (2015), https://www.academia.edu/15191034/The_Three_Equidistance_Lines_in_Maritime_Delimitation_What_and_Why (son baxış 6 iyun 2022).

ii. İkinci, Məhkəmə ədalətli nəticə əldə etmək üçün müvafiqi orta xəttin tənzimlənməsini və ya dəyişdirilməsini tələb edə biləcək hər hansı müvafiq halları nəzərdən keçirmişdir. Məhkəmə, qeyd etmişdir ki, Kolumbiyanın müvafiq sahilləri ilə Nikaraqua arasındakı əhəmiyyətli fərq (təxminən 1:8,2) ilə delimitasiya xəttinin bu və ya digər Tərəflərin onun sahillərinin daxil olduğu dəniz əraziləri ilə əlaqələrini kəsdiyi vəziyyətdən yayınmaq zərurəti oxşar halları təşkil edir. Məhkəmə qeyd etmişdir ki, müvafiqi orta xəttə hansı düzəlişlərin edilməli olduğunu və ya bu xəttin hansı şəkildə dəyişdirilməsini müəyyən edərkən haqlı narahatlıqları nəzərə alınmalı olsa da, Tərəflərin davranışı, təbii ehtiyatlara çıxış məsələləri və ərazidə artıq həyata keçirilmiş delimitasiyalar bu işdə müvafiq hallar deyildir. Nikaraqua materiki ilə “Alburquerque Cays”, “San Andrés”, “Providencia” və “Santa Catalina”-nın qərb sahilləri arasındakı müvafiq ərazidə, əlaqə əks sahillərdən biri idi, müvafiq vəziyyətlər müvafiqi orta xəttin şərqə doğru sürüşməsinə tələb etmişdir. Bu məqsədlə Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, Nikaraqua və Kolumbiya adalarında yerləşən başlanğıc xətti nöqtələrinə müxtəlif əmsallara, yəni Kolumbiya başlanğıc xətti nöqtələrinin hər birinə bir əmsal və Nikaraqua başlanğıc xətti nöqtələrinin hər birinə üç əmsal verilməlidir. Bununla belə, Məhkəmə hesab etdi ki, beləcə qurulmuş xəttin şimala və ya cənuba uzadılması ədalətli nəticəyə gətirib çıxarmayacaq, çünki bu, Kolumbiyaya müvafiq ərazinin Nikaraquaya verildəndən əhəmiyyətli dərəcədə daha böyük payla qalmasına səbəb olacaqdır. Nikaraquanın müvafiq sahili Kolumbiyanın müvafiq sahilindən səkkiz dəfə çox idi. Üstəlik, Nikaraqua sahillərinin daxil olduğu əsas Kolumbiya adalarının şərqindəki ərazilərdən Nikaraquanı kəsəcəkdə. Məhkəmənin fikrincə, sərhəd xəttini Nikaraqua sahilindən 200 dəniz mili kənarındakı xəttə davam etdirməklə ədalətli nəticə əldə edilməli idi. Şimalda bu xətt “Roncador”un 12 dəniz mili ərazi sularının xarici sərhədinin ən şimal nöqtəsindən keçən paraleli izləyəcəkdə. Cənubda dəniz sərhədi əvvəlcə “Alburquerque” və Şərq-Cənub-Şərq adacıqlarının 12 dəniz mili ərazi sularının xarici sərhədini, sonra Şərq-Cənub-Şərqi adacıqların ərazi sularının ən şərq nöqtəsindən paralel keçəcəkdir. Bu şəraitdə “Quitavueño” və “Serrana”nın sərhəd xəttinin Nikaraqua tərəfinə düşməsinin qarşısını almaq üçün bu xüsusiyyətlərin hər birinin ətrafındakı dəniz sərhədi onların 12 dəniz mili ərazi sularının xarici sərhədini izləyəcəkdir.

iii. Üçüncü və sonuncu, Məhkəmə işin bütün hallarını nəzərə alaraq bu yolla əldə edilmiş delimitasiyanın nəticəsini qeyri-bərabər edəcək qeyri-mütənasiblik yaratmadığını yoxlamışdır. Məhkəmə təsbit etdi ki, sərhəd xətti müvafiq ərazini Tərəflər arasında təxminən 1:3,44 nisbətində Nikaraquanın xeyrinə bölməklə bərabər müvafiq sahillərin nisbəti isə təxminən 1:8,2 olmuşdur. Məhkəmə belə nəticəyə gəldi ki, bu xətt qeyri-bərabər nəticə yarada biləcək dərəcədə qeyri-mütənasibliyə səbəb olmamışdır”.

Göründüyü kimi, BƏM-in bu qərarı da daxil olmaqla, ilk növbədə, problemin həlli istiqamətində bir neçə addım müəyyən edilir.¹⁰¹

¹⁰¹ Territorial and Maritime Dispute (Nicaragua v. Colombia), Judgment of 19 November 2012.

Ə. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Dəniz Hüququ haqqında” Konvensiyası (Dəniz Hüququ üzrə Beynəlxalq Tribunal)

Hüquq münasibətləri sosial hadisə olduğu üçün daim yenilənir. Elm, texnologiya, mühəndislik və digər sahələrdə inkişaf hüquq münasibətlərinin inkişafına zəmin yaradır. Buna uyğun olaraq da bəşəriyyətin varlığında mühüm rol oynayan dənizlərdə, okeanlarda, çaylarda, boğazlarda, kanallarda və digər su obyektlərində hüquqi münasibətləri tənzimləyən dəniz hüququ ilə bağlı daim inkişaf edən beynəlxalq münasibətlər və qanunvericilik mövcuddur. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, “UNCLOS” bu sahəni tənzimləyən təkmil beynəlxalq konvensiyadır və ona qoşulmaq dövlətlər üçün öhdəliklər yaradır.

Hal-hazırda “UNCLOS”-a dərindən təhlil etməzdən əvvəl aydınlaşdırmalıyıq ki, bu, Türkiyə üçün məcburidir, ya yox? Bu suala düzgün cavab tapmaq üçün, əvvəlcə, müəyyən etməliyik ki, “UNCLOS” beynəlxalq adət hüququndan irəli gəlirmi?

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, “UNCLOS” dəniz hüququ üzrə 4 konvensiyadan sonra qəbul edilmişdir. Buna görə də bir sıra norma və qaydalar əvvəlki formada qalmışdır. Lakin “UNCLOS” çoxlu yeni norma və qaydaları ehtiva edir. Bu baxımdan, beynəlxalq hüquq “UNCLOS”-un məcburi xarakter daşdığına görə qarşımıza bir sual qoyur.

Birincisi, “Müqavilələr Hüququ haqqında” Vyana Konvensiyasınının 34-cü maddəsində açıq şəkildə qeyd olunan ümumi qaydaya görə müqavilə onun razılığı olmadan üçüncü dövlət üçün nə öhdəliklər, nə də hüquqlar yaradır.¹⁰² Bu o deməkdir ki, “UNCLOS”-u imzalayana və ratifikasiya edənə qədər Türkiyə üçün hüquq və öhdəliklər yaranmayacaqdır.

Digər tərəfdən, “UNCLOS”-un bəzi müddəaları beynəlxalq adət hüququnu təşkil edir. Bununla belə, dövlətlər arasında yaranan mübahisələr və anlaşılmazlıqlar səbəbindən “UNCLOS”-un bəzi müddələrinin beynəlxalq adət hüququ kimi tanınması və tətbiqi hələ də problemlə məsələdir, dəqiq və aydın cavabı yoxdur.¹⁰³

Bundan əlavə, 12 mil qaydası beynəlxalq adət hüququndan irəli gəlsə belə, bu prinsipin Egey dənizində tətbiqi hələ də sual altındadır. Çünki “UNCLOS”-u imzalamaqdan imtina edən 16 ölkədən biri olaraq Türkiyə Egey dənizində 12 mil qaydasına qarşı çıxmaqdadır. İstənilən bir dövlət əvvəldən beynəlxalq adət hüququna etiraz edmişdirsə, bu adət hüququ həmin dövlətə münasibətdə tətbiq olunmur. Bu səbəbdən də 12 mil qaydası adət hüququ olsa belə, Egey dənizində tətbiq edilə bilməz.¹⁰⁴

Nəhayət, qeyd etmək lazımdır ki, hətta Türkiyənin “UNCLOS”-u

¹⁰² Yuxarıda istinad 48, maddə 34.

¹⁰³ Yuxarıda istinad 54.

¹⁰⁴ Yuxarıda istinad 56.

ratifikasiya etdiyi halda belə, ərazi sularının delimitasiyası və Dəniz Hüququ üzrə Beynəlxalq Tribunalın yurisdiksiyası ilə bağlı mübahisənin yolverilməzliyi hələ də problemlə məsələ olaraq qalacaqdır. Çünki Yunanıstan "UNCLOS"-u ratifikasiya edərkən Tribunalın yurisdiksiyasına aşağıdakı qeyd-şərt qoymuşdur:

"UNCLOS"-un 298-ci maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən Yunanıstan Respublikası bəyan edir ki, o, aşağıdakı mübahisələrlə bağlı Konvensiyanın XV hissənin 2-ci bölməsində nəzərdə tutulmuş prosedurların heç birini qəbul etmir:

- a) Dəniz sərhədlərinin delimitasiyası ilə bağlı 15, 74 və 83-cü maddələrin və ya tarixi körfəzlərin və ya hüquqların təfsiri və ya tətbiqi ilə bağlı mübahisələr;
- b) Hərbi fəaliyyətlə bağlı mübahisələr, o cümlədən qeyri-kommersiya xidməti ilə məşğul olan dövlət gəmiləri və hava gəmilərinin hərbi fəaliyyətləri, eləcə də 297-ci maddənin 2-ci və ya 3-cü bəndlərinə əsasən məhkəmə və ya tribunalın yurisdiksiyasından çıxarılan suveren hüquqların və ya yurisdiksiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı hüquq-mühafizə fəaliyyəti ilə bağlı mübahisələr;
- c) Əgər Təhlükəsizlik Şurası məsələni öz gündəliyindən çıxarmaq qərarına gəlmirsə və ya tərəfləri onu bu Konvensiyada nəzərdə tutulmuş vasitələrlə həll etməyə çağırmasa, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsi ilə ona həvalə edilmiş funksiyaları yerinə yetirdiyi mübahisələr"¹⁰⁵.

Nəticə

Yüz illik tarixi olan Egey dənizinin delimitasiyası problemi kifayət qədər mürəkkəbliyi ilə seçilir. Bu səbəbdən də məqalədə beynəlxalq müqavilələr, hər iki dövlətin hüquqi mövqeyi və BƏM-in oxşar işlərdəki yanaşması, habelə tətbiq etdiyi metod və prinsiplər araşdırılmışdır. Sonda gəlinən nəticə isə belədir: Egey dənizi Türkiyə və Yunanıstan arasında BƏM tərəfindən tətbiq edilən orta xətt prinsipi əsasında bölünməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu bölgü zamanı bəzi yunan adaları Türkiyənin ərazi suları daxilində qalacaqdır. Bu məqam Yunanıstan tərəfi üçün adaların təhlükəsizliyi baxımından müəyyən narahatlıq doğursa da, həmin adaların Lozanna və Paris müqavilələrinə uyğun olaraq silahsızlaşdırılmış statusu bu narahatlığı aradan qaldırır. Çünki delimitasiya Yunanıstanın istədiyi şəkildə aparılsa belə, yunan tərəfi müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq həmin adalarda hərbi birləşmə saxlaya bilməz. Hər iki ölkə NATO-ya üzv olsa belə, Yunanıstanın narahatlığını aradan qaldırmaq üçün iki qonşu ölkə arasında təhlükəsizlik məsələlərini tənzimləyən daha spesifik və yeni bir pakt və ya müqavilə imzalana bilər.

Bir başqa problem doğuracaq məqam isə Türkiyənin ərazi suları daxilində qalacaq yunan adalarının ərazi sularının müəyyən edilməsi ilə bağlıdır.

¹⁰⁵ Declarations made by States Parties under article 298, <https://www.itlos.org/en/main/jurisdiction/declarations-of-states-parties/declarations-made-by-states-parties-under-article-298/> (son baxış 25 May 2022).

Düşünürük ki, bu zaman ən əlverişli variant həmin adalara 1923-cü il Lozanna müqaviləsi, habelə 1947-ci il Paris Sülh Müqaviləsində nəzərdə tutulduğu kimi 3 dəniz mili genişliyində ərazi sularının verilməsidir.

Hər iki ölkənin dəyişməz mövqeyi nəzərə alınmaqla, bu böhranın daha da genişlənilib qlobal bir xarakter almaması məqsədilə Egey dənizindəki ərazi sularının delimitasiyasının yuxarıda göstərilən prinsip və metodlar daxilində həll edilməsi tövsiyə edilir.